

NAUDA

Enciklopēdija
par savu un svešu
naudu Latvijā
no seniem laikiem
līdz mūsdienām

ENCIKLOPĒDIJĀ UZZINĀSIET

- kā radušās metāla un papīra naudaszīmes
- kāda nauda Latvijā lietota vai kalta daudzu gadsimtu ritumā
- kas iemūžināts attēlos uz monētām
- cik dažādas naudaszīmes bija jāpazīst senajiem tirgotājiem
- kāda ir zelta dukāta un sudraba dāldera izcelsme
- kas ir pasakās, teikās un tautasdziesmās it bieži sastopamie graši un vērdiņi
- kā bagātības zemē slēptas
- kur nauda drošībā glabājama
- kāda bija lata tapšanas, iznīdēšanas un atjaunotnes vēsture
- kā veidojās Eiropas Savienības kopējā valūta – eiro

ISBN 9984-36-201-9

9 789984 410415

NAUDA

 ZVAIGZĪTE ABC

NAUDA

Kristīne Ducmane

ZVAIGZNE ABC

336.7 (031)
Du 135

1. vāks. Latvijas Bankas Rīgas filiāle.
Vērdirņš, Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un Livonijas ordeņmestra
Voltera fon Pletenberga kopkalums. 1518. g.

4. vāks. Monētu skaitāmā mašīna.
Daļa no "Anciņu" (Valmieras raj.) depozīta ar alvas kannu. 16. gs.
Sudraba rotas Latvijas Vēstures muzeja izstādē "Depozīti – zemē
apslēptās bagātības". 1996. g.
Lielākais Livonijas laika depozīts no "Kalnazveņģiem"
(Aizkraukles raj.). 15. gs.

Priekšlapa. Rīgas brīvpilsētas pusmārka. 1565. g.

Pēclapa. Latvijas Bankas emitētā laimes poga – viena no 24 pasaules
unikālajām monētām programmā *Millennium*. 1999. gads.

Aizsargtituls. Linu maisiņš, kurā bija ievietotas Stelpes "Silgaiļu"
(Bauskas raj.) depozīta monētas. 17. gs.

Prettituls un titullapa. Livonijas kara priekšvakarā noguldīts depozīts
no Tīrzas "Lieldakariem" ar sudraba ķēdi un alvas trauka paliekām
un Latvijas Bankas emitētā "Likteņa monēta". 2001. gads.

5. lpp. Dālderu no Vaidavas muižas "Avotiņu" depozīta. 16.–17. gs.

Latvijas mazā enciklopēdija

Kristīne Ducmane

NAUDA

Izmantoti attēli no Latvijas Vēstures muzeja,
Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja krājuma
un Latvijas Bankas izdevumiem

Apgāds un autore īpaši pateicas Latvijas Bankai
par atsaucību grāmatas sagatavošanas laikā.

Ainas Alksnes-Alksnītes zīmējumi

Mākslinieks *Aigars Truhins*

Redaktore *I. Vjacira*
Maketētāja *D. Polkmane*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010
Red. nr. S-516
A/S Preses nams

Visas šī darba tiesības ir aizsargātas.
Izdevumu reproducēt, kopēt vai citādi pavairot aizliegts
bez apgāda rakstiskas atļaujas.

© Kristīne Ducmane
© Apgāds Zvaigzne ABC
ISBN 9984-36-201-9

[2004]

Saturs

Kad monētu vēl nebija	6
Pirmās monētas pasaulē un Latvijā	8
Romiešu monētu atradumi Latvijā. Senais dzintara ceļš	10
Romiešu vareno portreti un arhitektūra monētās	12
Sudrabs, austrumnieku un eiropiešu nauda (5.–13. gs.)	14
Depozīti – sava laikmeta atspulgi	18
Zelta monētas – dukāti iekaro pasauli (13.–20. gs.)	20
No sudraba dāldera līdz dolāram	22
Monētu jeb naudas kaltuves senāk un tagad	24
No kā kaļ monētas?	28

Kristīne Ducmane (dz. 1946. g.) – vēsturniece, numismāte. Vēstures
doktores. Beigusi LVU Vēstures un filozofijas fakultāti un Valsts Ermitāžas
aspirantūru Ļeņingradā. No 1970. g. Latvijas Vēstures muzeja zinātniskā
līdzstrādniece, tagad Numismātikas nodaļas vadītāja. LR AP Naudaszīmju
sižetiskā risinājuma komisijas locekle (1991–1993). Latvijas Valsts
heraldikas komisijas locekle kopš 1993. gada.

Nauda Livonijas konfederācijas laikā (13. gs.–1561. gads)	30	Nauda Latvijas brīvvalsts laikā (1918.–1940. g.)	52
Nauda Rīgā, Vidzemē un Latgalē poļu kundzības laikā (1581.–1772. g.)	34	Nebrīvē ar červonciem, reihsmarkām, rubļiem un kapeikām (1940.–1992. g.)	56
Nauda Rīgā un Vidzemē zviedru varas laikā (1621.–1710. g.)	36	Latvijas rublis kā pagaidu nauda un lata atgriešanās (1992.–1998. g.)	58
Nauda Kurzemes un Zemgales hercogistē (1561.–1795. g.)	40	Latvijas Bankas jubilejas un piemiņas monētas	62
Krievijas nauda Latvijā	42	Vēsturiskās monētu savienības	66
Papīrnauda aizstāj metālu	44	Pie sliekšņa – vienota Eiropas nauda	68
Bankas un kredītiestādes – pārmaiņās un stabilitātē	46	Vārdnīca	72
Naudas sistēmu haoss Latvijā (1914.–1920. g.)	50		

Kad monētu vēl nebija

NATURĀLĀ MAINĀ JEB ŠĶĒPS UN BULTAS TEV – ZVĒRĀDAS MAN

Jau tālā senatnē cilvēki bija spiesti mainīt savus guvumus un izstrādājumus. Maiņu rosināja pati dzīves nepieciešamība. Viena cilts dzīvoja tādā apvidū, kur bija labvēlīgi apstākļi lopkopības attīstībai, cita – vietā, kur labi padevās labība, vēl cita – līdzās mežiem, kas bagāti ar medijamiem dzīvniekiem. Saprotams, ka senais mednieks nevarēja iztikt bez šķēpa, loka un bultu galiem. Labi bija, ja viņš pats mācēja medību rīkus izgatavot. Bet ja nu ne? Tad viņam bija jāatrod cilvēks, kas tos prasmīgi darināja. Bet par šķēpu vajadzēja atdot, piemēram, zvērādu, kas bija iegūta medijot, par bultu saišķi – pat veselu aļņādu. Bultas tika vērtētas augstāk, jo to izgatavošana prasīja ilgāku laiku un rūpīgāku darbu. Tāda, lūk, bija visvienkāršākā naturālā maiņa jeb, kā saka mūsdienās, bārteris, kad vienu lietu maina pret citu. Bet ja nu bultu izgatavotājs par tām pieprasītu divas zvērādas? Ko tad? Vai mednieks tam piekristu, jo arī viņam nebija viegli izsekot un nogalināt alni? Tātad jau sensenos laikos ieviesās kaulēšanās jeb tirgošanās.

Pamazām par patstāvīgu saimniecības nozari līdzās medniecībai, zvejniecībai, lopkopībai un zemkopībai kļuva arī amatniecība. Jo, lūk, zemkopim nepieciešama gaļa, ādas un vēl māla pods, kur iebērt labību. Arī lopkopis tīko pēc prāvāka trauka, kurā varētu uzglabāt gaļu, turklāt arī labība viņam ir vajadzīga. Savukārt podniekam nepieciešama pārtika. Lai to sadabūtu, podnieks iemaina izgatavotos podus pret labību un gaļu. Galu galā, vairākkārt savstarpēji apmainoties ar lietām, visi iegūst sev nepieciešamo.

Dzintara izstrādājumi un sagataves (3. gt. pr. Kr.) ▲ no Sārnaties purva apmetnes (Ventspils raj.).

Latvijas teritorijas iedzīvotāji kā prečnaudu izmantoja apstrādātu dzintaru (dzintara apstrādātāju darbnīcas konstatētas vidējā neolīta apmetnē Sārnatē un vairākās seno apmetņu vietās Austrumlatvijā), kažokādas, jēlādas, mainot šos izstrādājumus, piemēram, pret slānekli vai metāla priekšmetiem – sākumā bronzas, vēlāk arī dzelzs un sudraba.

PREČNAUDA – ĪSTĀS NAUDAS PRIEKŠTECE

Tomēr šāda maiņa bija diezgan apgrūtinoša un neērta. Pamazām par sabiedrībā vispāratzītiem pastarpinātas maiņas līdzekļiem kļuva īpašas preces, pret kurām varēja iemainīt jebkuru mantu. Tās kļuva par vispārēju ekvivalentu jeb līdzvērtīguma apliecinājumu. Šos priekšmetus pieņemts dēvēt par primitīvo naudu jeb prečnaudu. Par prečnaudu sauc visus agrīnās naudas veidus: nauda-pārtika (lopi, sāls, tēja, tabaka, kaltētas zivis, labība, rīss, kukurūza, kakao un kafijas pupiņas utt.), nauda-rotas (kaklariņķi, aproces, gredzeni, saktas, ķēdītes), nauda-ādas (kažokādas un jēlādas), nauda-darbarīki (sākotnēji parasti mājsaimniecības priekšmeti, vēlāk tos ar nolūku sāka izgatavot mazāka izmēra un stilizētus). Visas šīs lietas lielākoties tika lietotas ikdienā patēriņam vai kā sadzīves priekšmeti, bet prečnaudas nozīmē tās noderēja kā vispārējs ekvivalents.

▼ Romiešu monētu un bronzas statuetes depozīts – 44 monētas, atrasts Jelgavas raj.

Cilvēki izmēģināja dažādus naudas veidus, iekams laika ritējumā atsijājās visas citas, bet palika metāla nauda. Protams, tirdzniecībai vispiemērotākais ir tāds maksāšanas līdzeklis, kuram ir noteikts, pastāvīgs svars. Līdz ar to pamazām visur ieviesās metāla nauda. Kādas tad ir metāla naudas priekšrocības salīdzinājumā ar gliemežvākiem, zvēradām un daudzām citām primitīvajām naudām? Metāls nebojājas, cilvēkiem to pārvadājot vai uzglabājot, tas aizņem maz vietas, veicot nelielus tirdznieciskus darījumus, ir viegli un precīzi sadalāms sīkākās daļās.

Bronzas iemalu un uzmavas cirvji. >

Ne vienmēr bija iespējams tiešās maiņas ceļā iegūt vajadzīgās lietas, tāpēc bieži vien bija jāveic vairākkārtēja maiņa. Piemēram, podnieks gribēja apmainīt podus pret graudiem, taču graudu īpašniekam podi nebija vajadzīgi, viņam nepieciešams bronzas cirvis, savukārt bronzas cirvja darinātājam bija vajadzīgas kaula adatas. Laimīgā kārtā kaula adatu meistars piekrita apmainīt savus ražojumus pret māla podu. Tad nu podnieks apmainīja adatas pret bronzas cirvi un to aiznesa zemkopim, lai iegūtu graudus.

Kauri gliemežvāki. >

Par vienu no populārākajiem maiņas līdzekļiem pasaulē kļuva skaistie kauri gliemežvāki, kuru galvenā ieguves vieta atrodas pie Maldīvu salām Indijas okeānā, bet tie izplatījās daudzās zemēs gan Āzijā un Āfrikā, gan Eiropā un dažviet ir kalpojuši kā prečnauda pat līdz 20. gadsimtam. Par kauri gliemežvākiem savulaik varēja nopirkt jebkuru preci, arī vergu. Kauri gliemežvāki atrasti arī Latvijas teritorijā. Pēc arheoloģiskajos izrakumos gūtajām ziņām, tie šeit parādījās 7. un 8. gs. mijā un tika izmantoti līdz pat 18. gs. – galvenokārt kā rotājumi, bet nereti arī kā sīknauda.

A. Alksnes-Alksnītes zīmējumi

▲▶ Eļļas lampa un vērptomās vārpstas skriemeļi –

Latvijas teritorijā ieviestie priekšmeti, kas varēja kalpot arī kā prečnauda.

▲ Ādu apstrāde.

KAS IR NAUDA, UN KĀLAB TĀ CILVĒKIEM VAJADZĪGA?

Daudzu gadsimtu gaitā nauda ir kļuvusi par īpašu preci, kas, ērtības labad ļaudīm savstarpēji vienojoties, tiek uzskatīta par vispārēju vērtības mēru citām precēm. Nauda plašākā nozīmē ir tautsaimniecības dabiskas attīstības līdzsvarotāja un rosinātāja. Ja nauda, ieguldīta kādā saimniecības nozarē, nes peļņu, tā kļūst par kapitālu. Nauda vienmēr un visur ir finanšu sistēmas pamats.

Pirmās monētas pasaulē un Latvijā

Pasaulē pirmās naudaszīmes primitīvi kalto metāla monētu veidā, kas līdzinās tām, ko lieto mūsdienās, parādījušās 7. gs. pr. Kr. Mazāzijas valstī Līdijā (mūsdienu Turcijas rietumos) valdnieka Gigesas laikā (687.–654. g. pr. Kr.). Drīz vien monētas kļuva arī Grieķijā, bet ar laiku – visā antīkajā pasaulē, kur izplatījās sengrieķu kultūra. Tolaik monētas bija diezgan raupji izstrādājumi – pabezi, neregulāras formas, ieapaļi metāla gabali bez attēliem, bet ar iesistiem četrstūrīgiem iedobumiem vienā pusē. Ir zināmas monētas no vairāk nekā 1000 naudas kaltuvēm, kas atradušās gan pašā Grieķijā, gan tās kolonijās plašā teritorijā no Pireneju pussalas līdz Melnās jūras ziemeļu piekrastei, Mazāzijai un Ēģiptei. Mūsdienās Latvijā Senās Grieķijas monētas apskatāmas muzeju un atsevišķu kolekcionāru krājumos. Ir arī rakstītas ziņas par atsevišķiem Senās Grieķijas monētu atradumiem Latvijā, kā arī par Baltijas dzintara atradumiem Grieķijā.

▲ Līdijas elektrona statērs, 7. gs. pr. Kr. Senāko metāla naudas sistēmu pamatā bija elektrons (dabiski veidojies zelta un sudraba sakausējums) un zelts. Līdztekus attīstījās sudraba naudas sistēmas.

▲ Aigīnas sudraba statērs ar bruņurupuča attēlu aversā*, 7. gs. pr. Kr.

Sākumā uz monētām lielākoties attēloja dažādus simbolus. Visbiežāk tie bija raksturīgākie tēli, augi vai dzīvnieki – kaut kas tāds, kas nepārprotami norādīja uz vietu, kur monēta izgatavota, piemēram, spārnotais zirgs Pēgass – Korintā, bruņurupucis – Aigīnas salā, pūce – Atēnās, bite – Efesā, roze vai arī granātkrūma zieds – Rodas salā. Savā ziņā šos simbolus var uzskatīt par ģerboņu priekštečiem.

▲ Atēnas sudraba didrahma,

ap 5. gs. pr. Kr.

No dievietēm visbiežāk uz monētām atainoja Atēnu, kas grieķu mitoloģijā bija jaunavu un šķistības aizstāve.

Spēkā un gudrībā tā līdzinājusies pašam Zevam – augstākajam dievam Olimpā. Viņas atribūti bija čūska un pūce. Atēnu nosaukumu saistīja ar dievietes vārdu, un viņu uzskatīja par šīs pilsētas aizgādni. Ar laiku Atēnai piedēvēja arī kara dievietes īpašības, un uz monētām viņu attēloja ar korintiešu bruņucepuri galvā.

Atēna Korintas sudraba statēra aversā,

4. gs. pr. Kr. ▶

Uz antīkajām monētām attēloti dievi un varoņi un pēc to attēlojumiem uz monētām var izsekot antīkās sabiedrības attīstībai. Monētas kļuva par reliģisko, sociālo, politisko, tikumisko un filozofisko uzskatu mākslinieciskās izpausmes veidiem, kas līdzībās atspoguļoja laikmeta tendences.

▲ **Arsinoja II.** Šī ir viena no retajām agrinā perioda antīkajām monētām, uz kuras attēlota sieviete kā vēsturiska persona. Tā ir Ptolemaju dinastijas pārvaldītājā Ēģiptē 242. gadā pr. Kr. kaltā zelta dekadrahma ar valdnieces Arsinojas II galvas atveidojumu.

▲ **Dēmetra Aigīnas sudraba statēra aversā, 4. gs. pr. Kr.** Visai izplatīts sievietes tēls uz Senās Grieķijas monētām bija Dēmetra – aūglības un zemkopības dieviete, Zeva māsa un sieva. Viņa bijusi ļoti skaista, ar nobriedušu kviešu krāsas matiem. Tāda viņa visbiežāk attēlota arī uz monētām.

▲ **Persefone Atikas sudraba tetradrachmas aversā, 4. gs. pr. Kr.**

▲ **Hēra Aigīnas sudraba statēra aversā, 5. gs. pr. Kr.** Arī Hēra grieķu mitoloģijā bija Zeva māsa un sieva, turklāt augstākā Olimpa dieviete – svētās laulības sargātāja.

▲ **Uz monētām nereti attēlota arī Dēmetras meita Persefone, veļu valstības dieviete.**

▲ **Hēra uz Argosas monētām attēlota profilā pa labi, ar stilizētiem augiem rotātu vainadziņu galvā.**

▲ **Aretūsa – viena no nimfām, kas pavadīja medību dievieti Artemīdu.** Šo sudraba desmit drahtu monētu – dekadrahmu, kas kalta 412. gadā pr. Kr. par godu Sirakūzu uzvarai pār Atēnām, uzskata par mākslinieciski augstvērtīgas monētas paraugu. Tajā Aretūsa parādīta kā skaistuma ideāls.

▲ **Latvijas Republikas sudraba pieclatnieks.** Kalts 1929., 1931., 1932. gadā. Šai monētai ir zināma līdzība ar antīko Argosas monētu.

Romiešu monētu atradumi Latvijā.

Senais dzintara ceļš

Latvijas teritorijā ir atrasti 12 depozīti jeb naudas noguldījumi ar 419 romiešu monētām. Dažkārt atsevišķas monētas uzietas arī arheoloģiskajos pieminekļos, dažkārt tie ir savrupatradumi.

Latvijā vecākā atradumos konstatētā romiešu metāla nauda ir karavadoņa Marka Agripas laika (31.–12. g. pr. Kr.) bronzas monēta no Jaungulbenes "Priedkalnu" depozīta, kas attiecināma uz pārejas laiku no Romas republikas perioda (509.–27. g. pr. Kr.) uz Romas impērijas periodu (27. g. pr. Kr.–476. g. pēc Kr.), bet jaunākā – imperatora Valentiniāna I laika (364.–375. g.) bronzas monēta no Bauskas Bornsmindes depozīta. Visbiežāk sastopamās ir imperatora Adriāna (117.–138. g.), Antonīna Pija (138.–161. g.), Marka Aurēlija (161.–180. g.), Faustīnas II (mirusi 175. g.), Kommoda (180.–192. g.), Konstantīna II (337.–361. g.) un Klaudija II (268.–270. g.) valdīšanas laika monētas. Latvijā teritorijā no romiešu sudraba monētām visvairāk atrasti denāriji, kas šeit bija līdzvērtīgi 1/25 zelta aureja, bet no bronzas – sesterciji (līdzvērtīgi 4 asīm), dupondiji (2 asis) un kvadransi (1 ass).

Tātad Latvijā teritorijā atrastie romiešu monētu depozīti saistāmi tikai ar Romas impērijas periodu. Visvairāk to ir no 2.–4. gs., un tajos ir gandrīz visu tālaika Romas imperatoru valdīšanas laikā kaltās monētas. Mums nav drošu ziņu, ka romiešu monētas Latvijā teritorijā būtu pildījušas naudas funkcijas mūsdienu izpratnē, bet kā maiņas līdzeklis gan tās neapšaubāmi lietotas. Romiešu monētas nereti dotas līdzī mirušajiem kā kapa piedeva, tātad tās uzskatītas par vērtīgām un noderīgām viņšaulē. Visvairāk to ir atrasts seno kuršu kapulaukos, piemēram, Rucavas Mazkatužos – 35 bronzas monētas, Medzes Kapsēdē – 22 sudraba un 7 bronzas, Grobiņas Priedēnos – 4 monētas. Romiešu monētas Latvijā teritorijā, domājams, izmantoja arī kā izejmateriālu vietējo amatnieku darbnīcās, jo ir atrasti ar šo laiku datējami bronzas apstrādātāju darbarīki.

ROMAS REPUBLIKAS LAIKS (509.–27. g. pr. Kr.)

Sākums – primitīvie vara naudas gabali

Senās Romas monētniecība diezgan būtiski atšķīrās no Senās Grieķijas naudas saimniecības. Pirmkārt, romiešiem nebija tik daudzveidīgas svaru un mēru sistēmas un tik dažādu monētu tipu. Otrkārt, pirmās romiešu monētas atšķīrībā no grieķu monētām netika izgatavotas no dārgmetāla. Treškārt, jau sākotnēji romiešu monētas tika darinātas ar liešanas metodi. Senākā romiešu mārčiņa – libra, kas bija pamatā valsts naudas sistēmai, svēra nedaudz vairāk kā 272 g (līdzvērtīga 12 uncēm); atkarībā no tās svara izgatavoja noteikta daudzuma mazākas vērtības monētas.

▲ Bronzas ass ar divsejainā Jānusa (laika un katra iesākuma dieva) attēlu, 3. gs. pr. Kr. Ass = 12 unces.

▲ Bronzas semisa ar Jupitera attēlu, 3. gs. pr. Kr.

▲ Bronzas unce ar Marsa attēlu, 3. gs. pr. Kr.

▲ Ir bijuši vairāki tirdzniecības ceļi, pa kuriem romiešu monētas nokļuva Latvijas teritorijā. Galvenais no tiem ir tā sauktais **Dzintara ceļš**, kas sākās no Karnuntas (*Carnuntum*) pilsētas pie Donavas (mūsdienīgu Austriju). Cits tirdzniecības virziens bija jūras ceļš, kas aizsākās Reinas lejteces novadā un Gallijas provincēs un tālāk turpinājās no tagadējās Utrehtas (Nīderlandē), apejot Jitlandes pussalu, pāri Baltijas jūrai līdz Oderas, Vislas, Nemunas vai Daugavas grīvai. Daļa romiešu izcelsmes priekšmetu Latvijā varēja nokļūt arī no Romas

impērijas Austrumu provinces cauri Melnās jūras piekrastes pilsētām un pa Dņepras–Daugavas ūdensceļu. No ievestajiem romiešu priekšmetiem pirmām kārtām minamas stikla vai emaljētas krelles un eļļas lampaņas.

▲ **Sudraba denārijs ar dievietes Romas attēlu, 3. gs. pr. Kr.** Sudraba denārijs vērtībā līdzinājās 10 asīm, tas atbilda 1/72 romiešu svara mārciņas. Regulāra denāriju izgatavošana sākās ap 210. gadu pr. Kr. Tik vēlīns sudraba monētu kalšanas sākums izskaidrojams ar to, ka sākotnēji Senā Roma bija visai trūcīga ar dārgmetāliem. Tie Romas republikā sāka ieplūst tikai pēc Gallijas, Atikas, Maķedonijas un Trāķijas iekarošanas.

Par romiešu monētām visbiežāk maksās ar dzintaru, taču pret tām iemainīja arī mājlopu un kažokzvēru ādas, vasku un medu.

◀ **Spārnotā Viktorija,** kura ļoti bieži attēlota uz romiešu monētām kā uzvaras simbols. 1. gs.

Romiešu vareno portreti un arhitektūra monētās

MONĒTA – DIEVIETE, MONĒTA – NAUDA

Sīzetisko risinājumu jomā romieši agrīnajā periodā turpināja grieķu tradīcijas, attēlojot uz monētām savus dievus, tostarp dievietes un mitoloģiskos varoņus. Ļoti bieži kā simbols tika attēlota arī Roma, kas sākumā personificēja Romas pilsētu un valsti, bet 2. gs. pr. Kr. radās Romas kā dievietes kults, un viņu, tāpat kā Atēnu vienmēr attēloja ar bruņucepuri.

◀ Monēta ar dievietes Monētas (Junonas) attēlu reversā*, 2. gs. pr. Kr. Kādā no romiešu varoņteikām stāstīts par to, ka romieši, gatavojoties cīņai pret Ēpeiras valdnieku Pīrru, lūguši palīdzību dievietai Junonai (Jupitera sievai, laulību, mātes, sieviešu un sievišķā ražīgā spēka dievietai), ko dēvēja arī par Monētu (padomdevēju). Pēc sekmīgas kaujas, pateicoties šai dievietai, uz viņas templi Kapitolija kalnā tika pārcelta naudas kaltuve (269. g. pr. Kr. tur pirmoreiz tika izkalti sudraba denāriji), un tās izstrādājumi līdz pat mūsdienām tiek dēvēti par monētām.

▲ Jau Romas republikas valdnieka Jūlija Cēzara laikā dažkārt kala arī zelta aurejus (latīniski *aurum* – zelts). Tie svēra 8,19 g.

▲ Vara sestercijs, kalts 171.–172. g. imperatora Marka Aurēlija laikā ar Viktorijas attēlu monētas reversā.

ROMAS IMPĒRIJAS LAIKS

(27. g. pr. Kr.–476. g. pēc Kr.)

Impērijas sākuma periodā naudas sistēma Senajā Romā bija šāda: 1 aurejs = 25 denāriji = 100 sesterciji = 200 dupondiji = 400 asis.

Impērijas laikā romiešu monētniecības sistēma tika reformēta vairākkārt. Nozīmīgākā naudas reforma notika Konstāncija I (306.–337. g.) laikā, uzsākot zelta solida (1/72 mārciņas), semisas (1/2 solida), triensas (1/3 solida), sudraba miliarisija un silikava kalšanu. Pēc šo monētu parauga naudu kala arī Bizantijas impērijā.

Misiņa dupondijs ar Ģēnija attēlu reversā.

Kalts 249.–251. g. imperatora Trajāna Decija laikā. ➤

IMPERATORS IEVIEŠ ZELTA AUREJU

Pēc Cēzara nogalināšanas pie varas nāca triumvirāts (43.–32. g. pr. Kr.): Markam Antonijam pienācās Romas republikas austrumi, Lepidam – Ziemeļāfrika, bet Oktaviāns ieguva Romas republikas rietumus. Kaujā pie Aktija zemesraga 31. gadā pr. Kr. Antonija flote tika sakauta, pēc gada Oktaviāns sakāva arī Antonija sauszemes karaspēku. Antonijs izdarīja pašnāvību, un Oktaviāns kļuva par vienīgo Romas valdnieku, 27. gadā pr. Kr. iegūstot imperatora Augusta* (latīņu val. *Augustus* – cildenais) titulu.

Zelta aurejs, kalts 27. g. pr. Kr., imperatora Oktaviāna Augusta laikā. Atgriezies Romā, Oktaviāns Augusts veica naudas reformu. Viņš uzsāka zelta aureju regulāru kalšanu. Tiesa, monētas kala arī no misiņa, turklāt tika ieviesti jauni vara monētu nomināli: vara sestercijs (līdzvērtīgs 4 asīm) un misiņa dupondijs (2 asis).

ROMIEŠU MONĒTAS – VALDNIĒKU PORTRETU GALERIJA

Monētu kalšana kļuva par imperatoru privilēģiju, kaut gan uz vara un misiņa monētām līdz pat imperatora Floriāna valdīšanai (276. g. pēc Kr.) turpināja likt burtus S–C (*Senatus Consulto* – ar Senāta atļauju).

Ar romiešu monētām līdz mums ir nonākuši Romas imperatoru, nereti arī viņu sievu portreti, turklāt attēlojumi uz tām lielākoties bija reālistiski. Pētot romiešu monētas, var iepazīt viņu mākslu, modi un sadzīves tradīcijas. Par bērna piedzimšanu imperatora ģimenē tautai pavēstīja ar monētas starpniecību, vienā pusē attēlojot imperatora sievu, otrā – auglības dievieti Cereru.

Vēlāk, it īpaši kopš renesanses laikiem, antikās pasaules kultūrvēsturiskais mantojums, arī senākas monētas kļuva par iedvesmas un izziņas avotu visas civilizācijas kultūras attīstībai, jo īpaši veicinot monētniecības un medaļu mākslas attīstību.

Antonija ➤ bija Marka Antonija jaunākā meita un karavadoņa Germanika un vēlākā imperatora Klaudija māte.

◀ **Agripina Jaunākā** (16.–59. g.), Nerona māte, romiešu monētniecībā ir pirmā valdniece, kuras portrets redzams gan uz zelta, gan uz sudraba monētām.

▲ **Matīdija** bija Adriana sievas Sabīnas māte

▲ **Sabīnas** augstā savitā frizūra veidota no vairākām mazām bizītēm, un to grezno diadēma.

Monētu reversos parasti tika attēloti romiešu dievi, bet nereti arī dievietes: **Vesta** – mājas svētā pavarda sargātāja, **Viktorija** – uzvaras dieviete, **Salūte** – veselības, labklājības un uzplaukuma veicinātāja, **Fortūna** – laimes, likteņa un veiksmes dieviete – un citas.

◀ **Kolizejs.** Uz antikajām monētām ir attēloti arī ievērojamākie Romas arhitektūras pieminekļi – termas, svētnīcas, tempļi – arī daudzi tādi, kas nav saglabājušies līdz mūsdienām. Piemēram, uz sestercija attēlots Flāviju amfiteātris, ko šodien pazīstam ar nosaukumu *Kolizejs*.

➤ **Savukārt imperators Trajāns** solīja cirka ēkā ievietot visus Romas iedzīvotājus, jo cirks romiešiem bija vieta, kur notika gan reliģiski rituāli, gan tautas sapulces, gan izpriecās. Tālab cirks tika pārbūvēts un tajā varēja ievietoties ap 250 000 skatītāju. Par šī cirka nozīmīgumu mums vēstī tālaika romiešu monētas. Romas vēsturnieks Plinijš Vecākais savos rakstos pieminējis jātnieku, kurš caur Karnuntu devies uz Baltijas jūras piekrasti, lai dabūtu dzintaru Romas cirka izrotāšanai.

◀ **Zelta solids, kalts Valentiniāna I (364–375) laikā.** Viņa valdīšanas laikā kaltās monētas ir jaunākās, kas sastopamas Latvijas teritorijā atrastajos romiešu monētu depoziēs.

Sudrabs, austrumnieku un eiropiešu nauda (5.–13. gs.)

SUDRABLIETU NOGULDĪJUMI AGRAJOS VIDUSLAIKOS (5.–11. GS.)

Attiecībā uz Latvijas teritoriju laiks no 5. gs. līdz 8. gs. beigām tiek dēvēts par bezmonētu periodu, jo šajā laikā kā maksāšanas vai maiņas līdzekli galvenokārt izmantoja metālnaudā nepārvērstu sudrabu. Tiesa, uz šo laikposmu attiecināmi vairāki dārglietu depozīti, no kuriem senākie datējami ar 5. gadsimtu. To sastāvā ir sudraba un pat zelta rotas, tostarp daudz kaklariņķu. Bet ir sastopami arī vērtīgi noguldījumi ar lielu priekšmetu skaitu, kur pārsvarā ir darbarīki un ieroči.

Kaltie un lietie sudraba naudas stieniši, svariņi un atsvariņi. ➤

Savulaik agrinā metālnaudā forma – naudas stienītis daudzviet kalpoja kā vispārējs maiņas ekvivalents. Stieniši bija gan lieti, gan kalti dažādās formās – darbarīku, stieplu, plākšņu, piramīdu, nūjiņu, aproču un citā, bet ar noteiktu svaru un raudzi. No augstvērtīgas raudzes dārgmetāla izgatavotos naudas stienišus varēja izmantot kā izejmateriālu dažādu priekšmetu darināšanai vai arī sacirst mazākos gabalos, lai veiktu tirdznieciskus darījumus. Latvijā sudraba naudas stieniši īpaši lielu popularitāti ieguva 11.–13. gs., dažviet tos lietoja pat līdz 16. gs. (gan lietos, gan kaltos). Pēc līdzšinējos pētījumos paustajām atziņām, "Indriķa hronikā" minētie ozeriņi ir bijuši 100 g smagi sudraba naudas stieniši.

Arābu dirhēmi (9.–11. gs.). Bezmonētu periods beidzās 9. gs., kad Latvijas teritorijā parādījās Tuvo un Vidējo Austrumu sudraba monētas – arābu dirhēmi. Nosaukums "dirhēms" radies no grieķu vārda *drachmē*. Dirhēmam kā terminam ir divas nozīmes: tas ir bijis gan svara vienība arābu zemēs, gan sudraba monēta, kas laikā no 8. gs. beigām līdz 14. gs. pa tirdzniecības ceļiem nonāca arī Latvijā.

▲ 6.–7. gs. sudraba kaklariņķu depozīts, atrasts ap 1905. gadu "Lejaslepju" māju zemē Madonas rajonā. Svars – 1092,61 g.

▲ 8. gs. sākuma sudraba kaklariņķu depozīts, atrasts 1897. gadā "Dumpju" māju zemē Bauskas rajonā. Svars – 563,30 g.

▲ Kufiskais dirhēms, kalts Šašā (tag. Taškentā) 896. vai 897. gadā, Samanīdu dinastijas valdnieka Ismaīla ibn Ahmeda valdīšanas laikā.

▲ Arābu dirhēmu ceļš uz Latvijas teritoriju.

Dirhēmu ieplūšana Latvijā saistāma ar vikingu periodu Eiropas vēsturē (7.–11. gs.). Tie tika ievesti gan no Kijevas Krievzemes pa Volgas–Daugavas ūdensceļu, gan no Rietumeiropas cauri Gotlandei. Tātad arābu dirhēmi bieži vien veica garu apkārceļu, nonākot no tagadējās Irānas teritorijas līdz Bulgārai (senā pilsēta pie Volgas, mūsdienu Tatarstānas Republikā), tālāk pa Volgas ūdensceļu uz Lādogu, tad pa Ņevu uz Somu jūras līci, pa jūru uz Skandināviju – Gotlandi, bet no turienes ar vikingu starpniecību tie nonāca Kursā un Zemgalē. Cits ceļš veda no Tuvajiem Austrumiem cauri Kaukāzam uz Dņepras lejteci un tālāk pa Dņepru uz ziemeļiem līdz Lādogas ezeram (“ceļš no varjagiem uz grieķiem”). Abu šo tirdzniecības ceļu atzars bija Daugavas ūdensceļš. Pastāv uzskats, ka arābu tirgotāji paši tālāk par Bulgāras pilsētu nedeīvās. Šeit viņu karavānas sagaidīja citzemju tirgotāji, visbiežāk vikingi, kuru apmetnes bija nodibinātas pie šīm svarīgajām tirdzniecības ceļu artērijām. Par tirdzniecības plašajiem apmēriem

šajā laikā liecina fakts, ka Pēterburgas, Maskavas, Tallinas, Stokholmas muzejos glabājas pat vairāk arābu dirhēmu nekā to izcelsmes – Austrumu valstu – muzejos. Gotlandes salā vien, kas bija tirdzniecības ceļu krustpunkts Baltijas jūrā, ir atrasts vairāk nekā 40 000 Austrumu monētu. Latvijas teritorijā depoģitos ir atrasts 2343 dirhēmu, bet arheoloģiskajos pieminekļos (pilskalnos, apmetnēs, kapulaukos) – ap 130 šo monētu, kas kaltas laikā no 698.–699. līdz 1012.–1013. gadam. Arābu dirhēmi ir plānas, parasti apmēram 3 g smagas sudraba monētas ar 29 mm diametru. Uz tām aizvien ir uzraksts arābu valodā (raksts izveidojies Kufas pilsētā Divupē jeb Mezopotāmijā), kas izpildījuma ziņā uzskatāms par savdabīgu mākslas darbu. Dirhēmi tiek datēti pēc hidžras, proti, pēc musulmaņu kalendāra, kas sākās ar Muhameda un pirmo musulmaņu pārceļšanos 622. gadā no Mekas uz Jasribu (Medīnu). Gan sudraba priekšmetu, gan arābu

monētu vērtību noteica pēc svara. Vajadzības gadījumā tās tika sacirstas sīkākos gabaliņos. Pēc arābu un Rietumeiropas autoru ziņām, Baltijas un Skandināvijas reģionā bija izveidojies visai stabils cenu mērogs. Visvērtīgākā prece bijusi vergs, kas maksāja no 200 līdz 300 g sudraba, zirgs – 150 g, aita – 80 g, cūka – 10 g, zobens – ap 125 g sudraba. Turpretī Centrāleiropā un Rietumeiropā salīdzinājumā ar Austrumiem samērā lēta bijusi gan pārtika, gan lopbarība. Pēc arābu ceļotāju ziņām, Volgas Bulgārā viena caunāda maksājusi

2,5 dirhēmus, bet Kijevas Krievzemē – apmēram 1 dirhēmu, savukārt Latvijas teritorijā – 2 dirhēmus, vāverāda – pusdirhēmu, viena importēta zaļā stikla krellīte – vienu dirhēmu. Iecienīta eksportprece bija kažokādas. Pēc tām bija liels pieprasījums tālajās austrumzemēs, jo aukstajos Baltijas, Krievzemes un Skandināvijas mežos nomedīto kažokzvēru ādas bija daudz kvalitatīvākas nekā Eiropas vidienē iegūstamās. Tām līdzās pieprasījuma ziņā ierindojās arī vasks, medus, dzintars un linu audumi.

Arābu tirgotāji.

A. Alksnes-Alksnītes akvarelis.

EIROPIEŠU DENĀRI (10.–12. gs.)

Denāri bija īpaši populāras sudraba monētas Rietumeiropā viduslaikos. Tos kala kopš Franku valsts Merovingu dinastijas (7.–13. gs.) laikiem. Vācijā un Latvijas teritorijā šīs monētas savulaik sauca par fenīņiem.

10. gadsimta beigās arī Latvijas teritorijā parādījās Rietumeiropas sudraba monētas – **denāri** (galvenokārt vācu izcelsmes, retāk – dāņu, čehu, ungāru u. c.). Izsenis denārus atrada kopā ar tā sauktajiem kufiskajiem dirhēmiem.

Galvenās sudraba raktuves Eiropā 10.–12. gadsimtā bija Vācijā un Anglijā. Šajās zemēs darbojās arī ļoti daudz monētu kaltuvju, it īpaši Vācijā. Tiesības kalt monētas bija ne tikai ķeizaram, bet arī hercogiem, grāfiem un bīskapiem. Monētas kala pat klosteros. Tāpēc sastopamas tik dažādu veidu monētas. Daudzu monētu izcelsme ir neskaidra, un noteikt to piederību var, tikai veicot sudraba ķīmisko analīzi, jo tā sastāvs katrā raktuvē bija atšķirīgs. Piemēram, ir grūti atšķirt Otona I, Otona II, Otona III un Adelheides valdīšanas laika (10. gs.) denārus.

Rietumeiropas denāri Latvijas teritorijā nokļuva ar Gotlandes tirgotāju starpniecību. Bet pa Daugavu monētas tika nogādātas tālāk arī uz krievu zemēm. Gan ziemā, gan vasarā izmantoja arī sauszemes ceļu gar Daugavas labo krastu. Denāri atrasti 13 depozītos, 6 pilskalnos, 3 apmetnēs un 18 kapulaukos. Tirdzniecībā nozīmīgi bija arī Gaujas, Lielupes un Ventas ūdensceļi.

3496

◀ Rietumeiropas denārs.

Kalts Svētajā Romas impērijā ķēniņa (kopš 996. g. ķeizara) Oto III (983–1002) un viņa reģentes Adelheides valdīšanas laikā.

Rietumeiropas denārs. ▶
Kalts Londonā (Anglijā) karaļa Knuda Lielā (1016.–1035. g.) valdīšanas laikā.

◀ Rietumeiropas denārs.

Kalts Linkolnā (Anglijā) karaļa Hartknuda valdīšanas laikā (1040.–1042. g.).

BIZANTIEŠU MILIARISIJI (10. gs.)

Bizantijas monētas ir naudaszīmes, kas kaltas Austromromas jeb Bizantijas impērijā (395.–1453. g.), kas nodibinājās pēc Romas impērijas sadalīšanās. Bizantiešu ietekme viduslaikos izplatījās no Gallijas dienvidiem līdz pat Persijai, gar Vidusjūras piekrasti Āfrikā, Mazāzijā, Kiprā, Krētā, Balkānos un Dienviditālijā un būtiski ietekmēja pasaules ekonomiku, kultūru un reliģiju.

Latvijas teritorijā, galvenokārt 10.–12. gs. arheoloģiskajos pieminekļos, tomēr nelielā daudzumā (tikai 24 eksemplāri) atrastas Bizantijas impērijas monētas – sudraba miliarisiji (latīņu val. *miliarense*), kuru svars ir 2,5–3 grami.

▲ Bizantijas imperatora Basilija II (976.–1025. g.) un viņa brāļa Konstantīna VIII (976.–1025. g.) miliarisiji.

▲ Apjomīgākais kalto un lieto naudas stienīšu depozīts Latvijā (11. gs.). Atrasts Salgales "Rijniekos" (Jelgavas raj.) 1936. gadā. Kopsvars – 5749 g. Ir ziņas, ka tā sākotnējais svars bijis ap 11 kg.

Depozīti – sava laikmeta atspulgi

“Senāk nauda esot staigājusi jauneklā vai jaunavas izskatā, ja kāds piedūries klāt, tad tie cilvēki pārvērtušies par naudu.”

*“Uz apslēptās naudas brīžam zila uguns degot virsū.”
“...pagastā kaut kur bijusi aka. Tanī nogrimusi naudas muca. Reiz ganumeita, ganīdama govīs, piegājusi pie akas un teikusi, ka viņa būtu ar mieru kaut kuru govī atdot vilkam, ja viņa varētu dabūt to naudas mucu, kas guļ akā. Tūlīt izskrējis vilks no meža. Meita sākusī kliegt, un vilks iegājis atpakaļ mežā. Naudas muca nogrimusi žvazdēdama dibenā un teikusi: “Simtu gadu gulēju, simtu gulēšu!””*

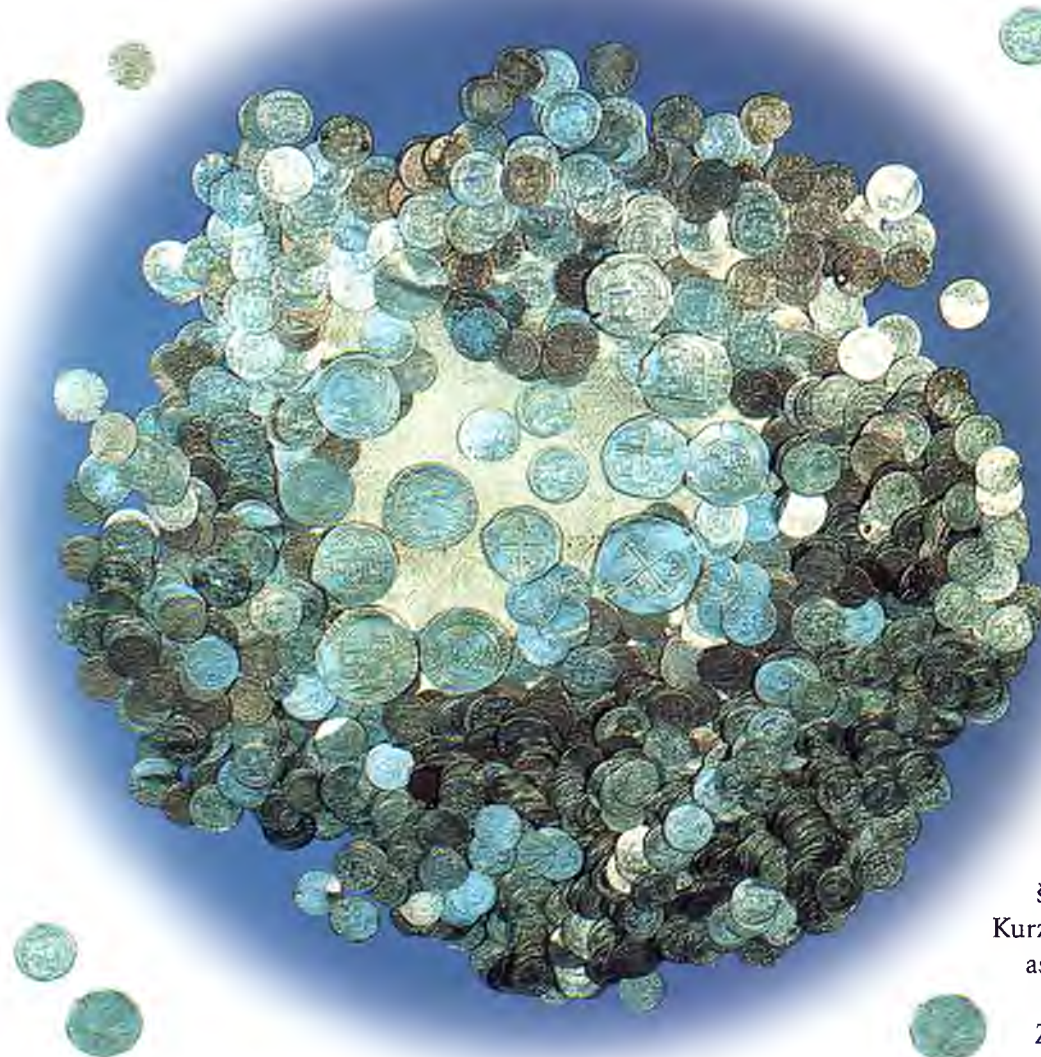
Apraktu naudu teikās aizvien atrod pilskalnos, mūru drupās, uzkalniņos, purvu malās, ezeru un upju pakrastēs, kam diemžēl gandrīz nekad nav saistības ar īstenību. Bet laiku pa laikam mūsu zemē atrod depozītus arī mūsdienās.

Nosaukums *depozīts** cēlies no latīņu valodas vārda *depositum*, kas tulkojumā nozīmē “noguldīts”,

“noglabāts” vai “glabāšanai nodots”. Arheoloģijā un numismātikā par depozītiem sauc vērtības, tostarp monētas, kas ar nodomu paslēptas: ieraktas zemē, noglabātas celtnēs, zem akmeņiem, purvos. Būtībā monētu depozīts ir naudas pārpalikums, kas savulaik izņemts no apgrozības, rūpīgi iesaiņots un noglabāts briesmu gadījumā vai nebaltām dienām, tātad faktiski naudas uzkrājums.

Depozīts ir arī savdabīgs naudas apgrozības momentuzņēmums, bet līdz ar to arī kādā vēstures posmā metālā rakstīta hronika, ko, protams, visprecīzāk spēj “izlasīt” kvalificēti numismāti. Parasti tiek minēti šādi depozītu rašanās iemesli:

1) draudošas briesmas, 2) reliģiski motīvi, 3) bagātību uzkrāšanas tieksme, 4) nejauša vērtslietu nozaudēšana. Jebkurš monētu un senlietu depozīts ir savā ziņā unikāls attiecīgā laikmeta ekonomiskās, politiskās un kultūras dzīves liecinieks un līdz ar to īpaši vērtīgs un objektīvs vēstures pētniecības lietiskais avots.

◀ 16. gs. monētu depozīts, atrasts Limbažu rajona Pāles pagasta smilšu karjerā 1987. gada rudenī. Noguldīts ap 1600. gadu.

Šajā depozītā noglabātā nauda ir Livonijas ordeņvalsts, Rīgas arhibīskapijas, Sāmsalas-Lēnemā bīskapijas, Rīgas brīvpilsētas, Sigismunda III Rīgas, Pārdaugavas hercogistes, Kurzemes un Zemgales hercogistes šiliņi, Lietuvas trīsgraši un pusgraši, Kurzemes hercogistes trīsgraši, Spānijas astoņu reālu un četru reālu monētas, kaltas Latīņamerikā, Visbijas hvidi, Zviedrijas, Kampenas u. c. monētas.

Valmieras rajona Vaidavas muižas "Avotiņu" māju zemē atrastais 17. gs. Rietumeiropas dālderu depoziits. ▼

2000. gada septembrī, rokot kartupeļus uzietais depoziits sastāv no 37 dālderiem, kas bijuši ievietoti māla traukā – krājkasītē. Atradums pieskaitāms pie tā sauktajiem ilga uzkrājuma depoziitiem, jo tā vecākā monēta ir Hallas monētu kaltuvē Austrijā (Tirolē) Ferdinanda I laikā (1521.–1564. g.) kaltais dālderis laikposmā, kad viņš bija arī Vācu Nācijas Svētās Romas impērijas ķeizars (1556.–1564. g.), bet jaunākā – Spānijas Nīderlandes Brabantes provinces monētu kaltuvē Antverpenē 1642. gadā Spānijas karaļa Filipa IV valdīšanas laikā (1621.–1665. g.) kaltais dālderis.

Tātad starpība starp depoziita vecākās un jaunākās monētas datējumu ir apmēram 80–85 gadi.

Lielākais dālderu atradums Latvijā no Bauskas raj. Ceraukstes "Bangām". ►

Šajā depoziitā bija Spānijas Nīderlandes, Nīderlandes Savienoto Provinču Republikas un Ķenes arhibīskapijas dālderis, pusdālderis un ceturtdālderis, kā arī Bauskas un Grobiņas zeltkaļu meistaru darinātas rotas – 320 monētas, 4 sudraba ripas saktas, 10 derību gredzeni un rotadata. Kopējais svars – ap 8 kg sudraba.

Tūjā atrastais 17. gs. monētu depoziits. ►

Glazēto māla podu ar monētām atrada 1993. gadā.

▲ 15. gs. gravīra, kas attēlo "naudas podu" aprakšanu, ko parasti darīja viens cilvēks paslepus tikai viņam zināmā vietā, nereti naktī melnumā.

▲ Otrā pasaules kara laika depoziits, atrasts ebreju geto teritorijā Rīgā Virsaišu ielā.

Zelta monētas – dukāti iekaro pasauli (13.–20. gs.)

“Naudas makā arvien vajaga kādu naudas gabalu atstāt; ja izdod visu, tad vairs pilnu nevar dabūt.”

13. gadsimta vidū Rietumeiropas monētniecībā sākās jauns posms – zelta dukāta un sudraba graša periods, kas turpinājās līdz 16. gs. sākumam. Sudraba denāri, kuru vērtība diemžēl nemitīgi kritās, kļuva neparocīgi plašiem tirdzniecības darījumiem. Bija nepieciešamas augstvērtīgākas zelta vai sudraba monētas ar stabilu maiņas kursu. Tolaik radīt šādu jaunu, starptautiski atzītu maksāšanas līdzekli laikam gan spēja tikai bagātās Itālijas pilsētas, kas atradās Vidusjūras tirdzniecības reģiona centrā. Florencē 1252. gadā sāka kalt florīnu, tajā pašā gadā Dženovā – dženovīnu, 1284. gadā Venēcijā – cehīnu jeb dukātu.

▲ **Zelta cehīns (dukāts)**. Kalts Venēcijā dodža Džovanni Dandolo laikā (1280–1289). Cehīns (itāļu val. *zecchino* no *la zecca* – monētu kaltnīca) bija 3,5 g smaga Venēcijas zelta monēta, ko kala no 1284. līdz 1797. gadam. No cehīna leģendas* *SIT TIBI CHRISTE DATUS QUEM TU REGIS ISTE DUCATUS* (“Kristu, lai hercogiste, kurā Tu valdi, Tev piederētu”) radies dukāta nosaukums kā apliecinājums 3,5 g smagajai zelta monētai.

▲ **Zelta dukāts**. Kalts Ungārijā karaļa Sigismunda valdīšanas laikā (1386.–1437. g.).

▲ **Zelta florīns**. Kalts 1252. g. Florencē. Florīns (latīņu val. *florenus*) ir augstvērtīga zelta monēta, kuru kala Florencē ar lilijas attēlu, aizgūtu no pilsētas ģerboņa (latīņu val. *flos* – lilija). Arī citās zemēs vēlāk sāka kalt šādas florīna tipa zelta monētas: 1325. gadā – Ungārijā un Čehijā, 1343. gadā – Anglijā. Tikai vēlāk nosaukumu *florīns* nomainīja apzīmējums *dukāts*.

▲ **Zelta dukāts**. Kalts Venēcijā dodža Andreas Dandolo laikā (1343.–1354. g.). Dukāts (itāļu val. *ducato*) savulaik bijusi visplašāk izplatītā zelta monēta Eiropā. Daudzviet dukāta tipa monētas, kuru svars ir 3,5 g, tika kaltas kopš 13. gadsimta. Tādi ir no 1252. gada kaltie Florences florīni un no 1284. gada kaltie Venēcijas cehīni. Starptautiskajā tirdzniecībā vēlāk izplatījās trīs veidu dukāti: Ungārijas (no 1325. gada), Vācijas (no 1559. gada) un Holandes (no 1586. gada). Aprēķinos parasti 1 dukātu pielīdzināja 3 sudraba dālderiem.

▲ **Zelta dukāts**. Kalts Nīderlandes Savienoto Provinču Republikā (Rietumfrīzijā) 1650. g.

▲ Zelta guldenis, kalts Rīgā 1528. g., Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga laikā. Zelta guldenis bija nozīmīga zelta monēta Eiropā vēlajos viduslaikos. To 14. gs. beigās sāka kalt Vācu Nācijas Svētajā Romas impērijā kā zelta florīna atdarinājumu. Līdz pat sudraba dālderā plašai izplatībai 16. gs. guldenis bija galvenā tirdzniecības monēta Eiropā. Reinas apkaimes guldeņi līdzās mārakai kļuva par naudas aprēķinu pamatvienību arī Latvijā.

▲ Zelta 10 dukātu monēta (portugāls*). Kalta Rīgā 1525. g., Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga laikā.

Arī Latvijas teritorijā vairākkārt izlaistas augstvērtīgās dukāta tipa monētas – gan Livonijas konfederācijas periodā, gan poļu un zviedru varas apstākļos, gan Kurzemes un Zemgales hercogistē. Pirmie zelta dukāti Rīgā kalti 1523. gadā Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga valdīšanas laikā. Dukāta veida monētas ir atrastas arheoloģiskajos izrakumos Cēsu un Bauskas pilī, kā arī depozītos.

Eiropēiskus dukātus izlaida arī Livonijas ordeņmestrs Hermanis fon Brigenejs 1535. gadā, ordeņmestrs Vilhelms fon Firstenbergs 1558. un 1559. gadā, ordeņmestrs Gothards Ketlers 1559. gadā un Rīgas arhibīskaps Vilhelms 1558. un 1559. gadā. Turklāt ordeņmestra Heinriha fon Gālena valdīšanas laikā (1551.–1557. g.) 1557. gadā ar pusdālderā monētspiediņi kala zeltā pat 10 dukātu monētas, bet ordeņmestra Gotharda Ketlera valdīšanas laikā 1560. gadā – 2 ½ dukātu monētas.

Pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma Rīga 20 gadus saglabāja brīvvalsts tiesības un turpināja kalt monētas pēc Livonijas naudas kalšanas noteikumiem – dālderus, mārkas, pusmārkas, vērdiņus un šiliņus. Pēc poļu kundzības nodibināšanas (1581. g.) Rīgā 1584. un 1585. gadā – karaļa Stefana Batorija valdīšanas laikā (1575.–1586. g.) – izgatavoja arī 10 dukātu monētas. Dažkārt – 1588., 1592. (10 dukātu monētas), 1594., 1597., 1599. un 1619. gadā – dukātus kala arī Sigismunda III Vāsas valdīšanas laikā (1587.–1632. g.).

Pēc Rīgas un Vidzemes nokļūšanas (1621. gadā) zviedru pakļautībā Rīgas pilsētas naudas kaltuvē – gan visai neregulāri un ar dažādu nominālvērtību – tomēr turpināja kalt zelta monētas.

Reizumis zelta dukātu monētas kala arī Kurzemes un Zemgales hercogistē, kas savulaik bija nodibināta kā Polijas lēņa valsts.

Līdz šim atrastie monētu depozīti liecina, ka Latvijas teritorijā kaltajiem dukātiem parasti bijusi vairāk politiskās varas nozīme, turpretī naudas apgrozībā galvenā loma tomēr bija Rietumeiropas monētām. Ir dokumentāras ziņas, ka Latvijas teritorijā Rietumeiropas dukāti izmantoti darījumos jau 14. gadsimtā. To apliecina, piemēram, ieraksti Rīgas parādnieku grāmatā (1286.–1352. g.). No rakstītiem avotiem var arī uzzināt par to, kuras zelta monētas Latvijas teritorijā bijušas visizplatītākās, – tie bijuši Nīderlandes un Reinas jeb vācu guldeņi (dukāti). Aprēķinos tos pielīdzināja trim dālderiem. Zelta un sudraba vērtības attiecība parasti (ar nelielām novirzēm) bija 10 : 1.

◀ Dievmāte un Livonijas ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs, 16. gs. Akmens cilņi virs ieejas Rīgas pils iekšējā pagalmā.

No sudraba dāldera līdz dolāram

Nosaukums dālderis (lejasvācu val. *dalder*, vācu val. *Taler*, angļu val. *dollar*, itāļu val. *tallero*, holandiešu val. *daalder*, zviedru val. *daler*) cēlies no Bohēmijas pilsētas Joahimstāles (tag. Čehijā) nosaukuma. Tā bija augstvērtīga sudraba monēta (16. gs.–20. gs. sāk.) – zelta guldeņa līdzvērtībā, ko 1484. gadā sāka kalt Tiroles monētu kaltuvē Hallā (tag. Austrijā). Tā sākotnējais nosaukums bija guldeņgrasis. Kopš 1518. gada šīs monētas regulāri sāka kalt Joahimstālē. Latvijas teritorijā dālderis tika kalti laiku pa laikam, pirmais – 1525. gadā, bet 1581. gadā dālderis naudas sistēmas pamatā nomainīja mārku. Pēdējais dālderis Latvijas teritorijā tika izkalts 1780. gadā – hercoga Pētera Birona laikā – Kurzemes un Zemgales hercogistē. Starptautiskajā tirdzniecībā, arī Latvijā, visiecientākie bija triju veidu dālderis: Vācijas un citu valstu valstsdālderis – piemēram, Spānijas Nīderlandes t. s. Alberta dālderis un Nīderlandes Savienoto Provinču Republikas t. s. lauvas dālderis. Dālderu kalšanas sākums ir saistāms ar strauju kalnrūpniecības tehnikas attīstību, līdz ar to arī sudraba ieguves pieaugumu un monētu kalšanas tehnikas pilnveidošanos Viduseiropā, izmantojot arī ūdens un zirgu spēku. Atdzīvojās senākie kalnrūpniecības centri un radās jauni: Saksijā, Bohēmijā (Čehijā), Tirolē. Jau kopš 13. gs. otrās puses starptautiskajā naudas aprītē ienāca zelta monētas, bet no sudraba kaltā siknauda (denāri, feniņi) bija kļuvusi neērta aprēķinos. Monētas bija kļuvušas mazvērtīgas, sudraba daudzums tajās bija samazinājies līdz minimumam.

▲ Prāgas grasis. Vācu zemēs kala graša tipa monētas – lielos denārijus (latīņu val. *denarius grossus*). Vislielāko izplatību guva tā sauktie Prāgas, Meisenes un Marijas graši.

▲ Sudraba groturnua, kalts Francijā Luija IX Svētā laikā (1226.–1270. g.).

Pāreja uz sudraba monētām kā augstākas vērtības maksāšanas līdzekli sākās 1266. gadā, kad Luija IX Svētā valdīšanas laikā Tūrā Francijā izkala 4,22 g smago sudraba monētu groturnua (Tūras lielo denāriju).

◀ Sudraba guldeners (guldeņgrasis), kalts Hallā Tirolē 1486. g.

Pēc Venēcijas monētu parauga 1482. gadā Tiroles lielhercogs Sigismunds (1439.–1490. g.) Hallas monētu kaltuvē izlaida sudraba monētu 12 kreiceru vērtībā, 1484. gadā sudraba pusguldenieru, bet 1486. gadā – sudraba guldenieru, kas vērtībā atbilda Reinas zelta guldenim.

▲ Joahimstāles sudraba dālderis. Kalts ap 1520. g. Kaimiņu zemēs drīz vien pārņēma šo Saksijas tā saukto monētpēdu*, arī grāfu Šliku pārvaldītajā Joahimstālē Bohēmijā izlaisto naudu – 8 monētas, kas katra svēra 29,23 g un bija izkalts no vienas 15 lotu* vērtās sudraba mārkas –, un tieši šeit no 1518. gadā izkaltā guldeņgraša radās dāldera nosaukums.

Arī Livonijas monētniecība drīz vien reaģēja uz novitātēm Eiropā, 1515. un 1516. gadā izkaļot sudraba mārkas un vērduņus, bet jau 1525. gadā – ordeņmestra Voltera fon Pletenberga laikā – sudraba dālderus. Tie kalti arī 1557. gadā ordeņmestra Heinriha fon Gālena valdīšanas laikā, tāpat tajā pašā gadā – ordeņmestra Vilhelma fon Firstenberga laikā, bet 1559. gadā – ordeņmestra Gotharda Ketlera valdīšanas laikā.

▲ **Rīgas sudraba dālderis.** Kalts 1525. gadā Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga laikā. Dālderis bija liela vērtība un gandrīz trīs gadsimtus arī galvenā tirdzniecībā lietotā monēta. Tajās zemēs, kur nebija sudraba atradņu, dālderus izmantoja arī kā izejmateriālu vietējo monētu kalšanai. Latvijas teritorijā atrastajos 17.–18. gs. depozītos parasti ir tikai pa kādai dāldera tipa monētai, taču atrasti arī depozīti, kuros dālderu ir daudz.

▲ **Jefimoks ar pazīmēm*.** Kalts 1639. gadā Rīgā Zviedrijas karalienes Kristīnas laikā ar Krievijas cara Alekseja Mihailoviča (1645.–1676. g.) kontramarku* – apaļo kapeikas aversa spiedi ar jātnieka attēlu un gadskaitli “1655”. Monēta tika pielīdzināta 54 kapeikām.

▲ **Valstsdālderis.** Kalts Austrijā Svētās Romas impērijas ķeizara Ferdinanda V laikā. Valstsdālderis (vācu val. *Reichstaler*, dāņu val. *rigsdaler*, nīderlandiešu val. *rijksdaalder*, zviedru val. *riksdaler*) – kopš 16. gs. nozīmīga dāldera tipa sudraba monēta Eiropā un starptautiskajā tirdzniecībā. Tās svars bija 29 g, un Latvijā tās vērtība līdzinājās 90 grašiem.

▲ **Alberta dālderis.** Kalts Spānijas Nīderlandē, Brabantē un Antverpenē spāņu vietvalža Alberta laikā (1598.–1621. g.). Alberta dālderis bija sudraba monēta, ko 1612. gadā sāka kalt Spānijas Nīderlandes vietvaldis Alberts ar Andreja krusta attēlu dāldera aversā. Šī monēta kļuva par galveno tirdzniecībā ar Austrumeiropas valstīm. Arī citās zemēs pēc šī dāldera svara un raudzes parauga kaltās monētas sāka saukt par Alberta dālderiem, tostarp Kurzemes un Zemgales hercogistē. Latvijā tas bija līdzvērtīgs 86 grašiem.

▲ **Lauvas dālderis.** Kalts Utrehtā 1649. gadā. Lauvas dālderis (nīderlandiešu val. *leeuendaalder*) 1575. gadā sāka kalt neatkarīgajā Nīderlandē ar heraldiskā lauvas attēlu monētas reversā. Monētas svars bija 27,6 grami. Arī tā kļuva par starptautiskās tirdzniecības monētu. Latvijā tā bija 72 grašu vērtā.

◀ **Dolārs.** Dāldera pēcnācējs dolārs (angļu val. *dollar* no vācu val. *Taler*) ir ASV naudas vienība (1\$ = 10 daimi = = 100 centi) kopš 1786. gada un Kanādas – kopš 1857. gada.

Monētu jeb naudas kaltuves senāk un tagad

*Ai, priedīte, ai, eglīte,
Tavu daiļu augumiņu!
Tevis dēļ Rīgas kungi
Zelta naudu kaldināja.
Kad es augšu, tad es būšu
Rīgā naudas kalējiņš.*

Monētu kalšana monētu kaltuvē sākās ar metāla kausēšanu un attīrīšanu. Kausēšanai izmantoja arī vecās monētas un priekšmetus, bet tiem bieži vien bija piejaukumi, kurus vajadzēja atdalīt. Tīģeļi, kuros kausēja metālu monētu kalšanai, bija lielāki nekā juveliera darbā lietotie. Tajos varēja ielikt vairākus kilogramus metāla. No izkausētā metāla tika izlieti dažādu formu stienīši. Iegūtais stienītis pēc tam tika pārveidots par plānu metāla plāksni, ko izdauzīja ar āmuru. Tā kā pašrocīgi bija grūti izkalt vienāda biezuma plāksni, monētas mēdza būt nevienāda svara. Nereti svara atšķirība bija visai liela.

Izkalto plāksni sagrieza strēmēlēs un no tām izgriezja kvadrātus; tad, tos apgraizot ar šķērēm, izveidoja monētas apli jeb sagatavi. Šāds monētas sagataves izveidošanas process bija sarežģīts un ilgstošs.

Tika meklēti dažādi paņēmieni, kā to uzlabot un paātrināt. Antīkajā pasaulē monētas apli izlēja. 12.–14. gadsimtā izplatījās cits paņēmiens – iegūto kvadrātu vairs neapgraizīja ar šķērēm, bet tā stūrus noapaļoja, nodauzot tos ar āmuru.

Monētu jeb naudas kaltuve ir telpa vai iestāde, kurā izgatavo naudu. Numismātikas* speciālisti monētu kalšanas procesu iedala piecos posmos:

- 1) sagatavošanas darbi;
- 2) metāla plāksnes un monētu sagataves izveidošana;
- 3) spiedņa izgatavošana;
- 4) monētu kalšana;
- 5) monētu verifikācija (svara un kvalitātes pārbaude).

▲ **Monētspiedņi** Rīgas arhibīskapa Henninga Šarpenberga laika šiliņa un Rīgas arhibīskapijas 15. gs. vidus feniņa kalšanai. Monētu kalšanu varēja paātrināt arī tādējādi, ka to sagataves iespieda. Tātad monētu kalšanai bija nepieciešami spiedņi. Viens no spiedņiem bija apakšējais, ko icstiprināja nekustīgi laktā, visbiežāk koka blukī. Otru – augšējo monētmeistars turēja rokā. Uz apakšējā spiedņa uzlika monētas sagatavi, tam virsū – augšējo spiedni, un, vienreiz uzsitot ar āmuru pa augšējo spiedni, monēta bija izkalta. Parasti kala divpusīgas monētas. Ņēma divas dzelzs serdes un uz tām iegravēja un izgriezja attēlus. Spiedņa griezējam vajadzēja būt augsti kvalificētam, jo spiedņi vajadzēja izgriezt attēla negatīvu, lai uz izkaltās monētas veidotos pozitīvs. Naudas veidošanā visos laikos, arī mūsdienās, nereti piedalījušies ievērojamākie sava laikmeta mākslinieki.

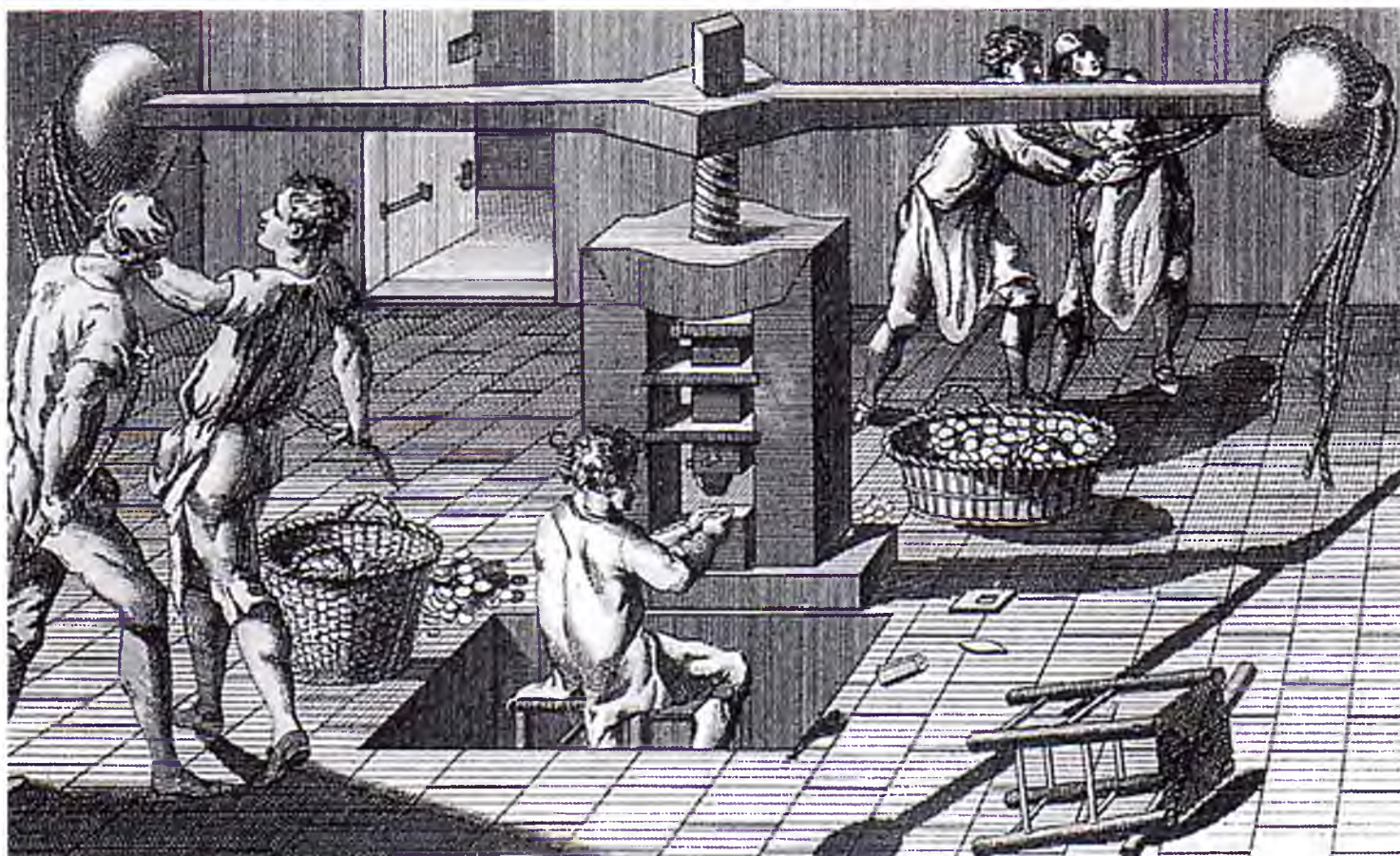

▲ **Brakteāti*** (latīņu val. *bractea* – plāns skārds). Kalti Lībekā, Mēklenburgā un Hamburgā. Brakteāts savulaik bija grieķu monēta (4.–2. gs. pr. Kr.) no zelta skārda, bet Skandināvijā – zelta rota (4.–6. gs. pēc Kr.). No 1130. gada līdz 18. gs. (ar pārtraukumiem) brakteāts bija sudraba vai vara monēta Vācijā, Polijā, Čehijā, Ungārijā, Skandināvijā un arī Livonijā. Brakteātu kalšana deva iespēju paātrināt monētu kalšanu, jo no plāna skārda ar vienu spiedni un vienu uzsitienu varēja izkalt vairāk monētu.

◀ **Zviedrijas vara 1 un 2 ēru klipēs***.

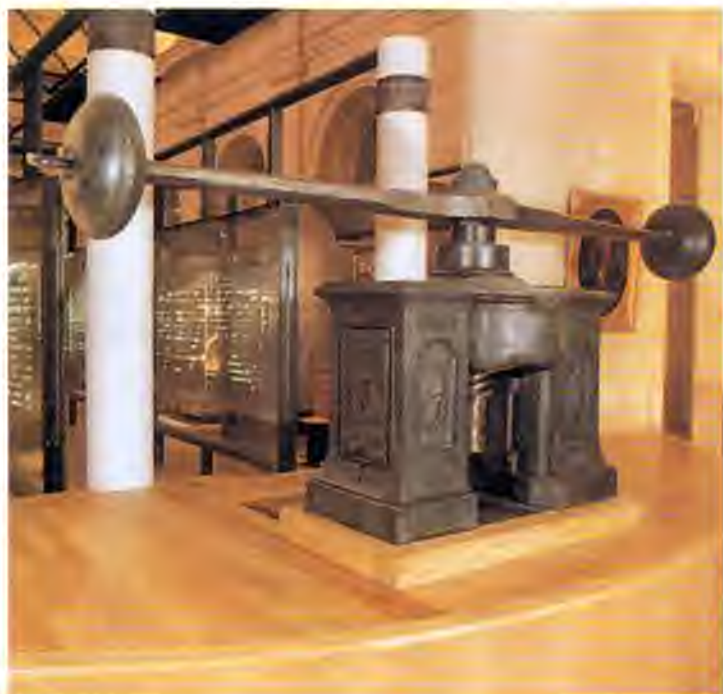
Kaltas 1625. un 1626. gadā karaļa Gustava II Ādolda laikā. Skandināvijā 16.–17. gs. monētas kala no četrstūrainām sagatavēm, un šīs monētas sauca par klipēm. Nosaukums *klippe* cēlies no zviedru valodas un nozīmē "griezts ar šķērēm".

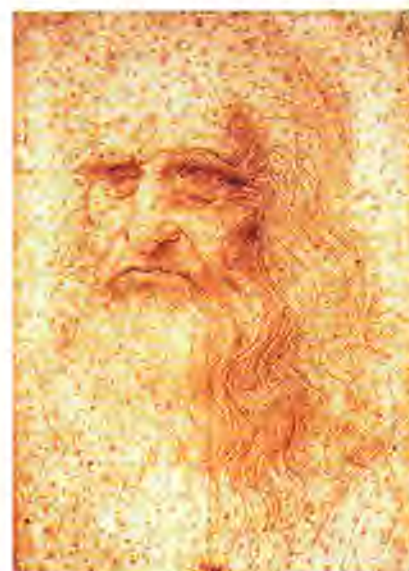
▲ Itāliešu tēlnieks, medaļnieks un juvelieris Benvenuto Čellīni (1500.–1571. g.) ierosināja lietot **skrūvspiedni** monētu izgatavošanā. Viņš bija arī monētu un medaļu spiedņu izgatavotājs. Strādājis Romas pāvesta monētu kaltuvē Romā un arī Florencē pie Alesandro Mediči.

Skrūvspiedne Parīzes monētkaltuvē
17. gs., Luija XIV laikā. ▼

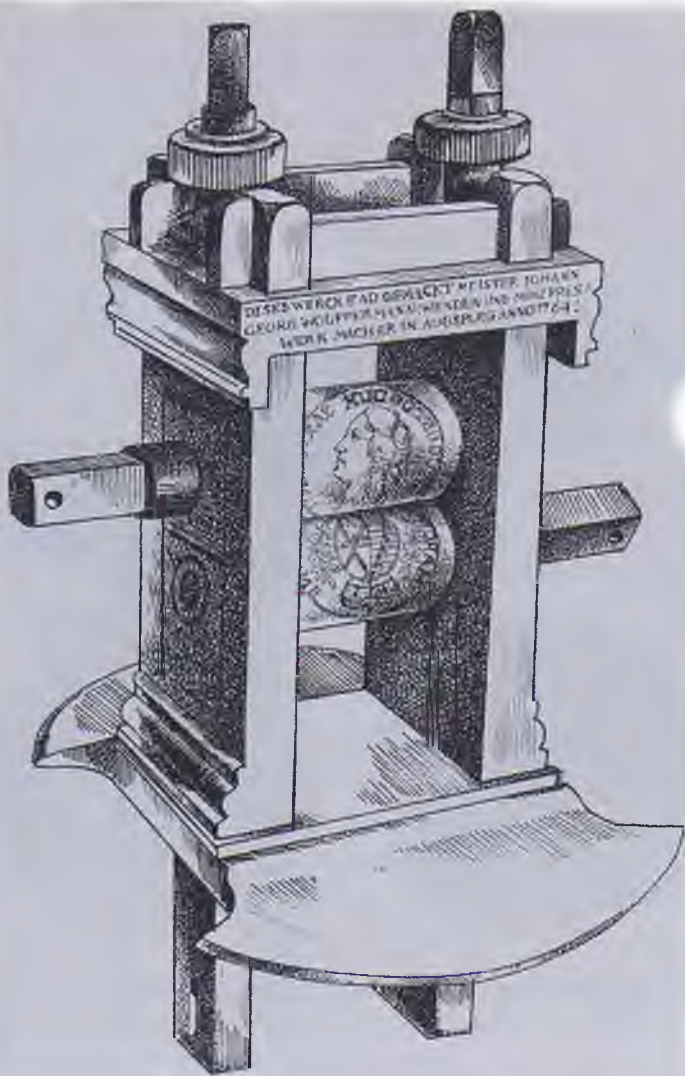

Līdz 16.–17. gs. monētu kalšana pārsvarā bija roku darbs. Tikai 16. gs. vidū parādījās dažādas ierīces, kas atvieglāja naudas izgatavošanu.

Viena no vienkāršākajām bija t. s. vesera ierīce ar galveno detaļu – metāla zveltņi, kurā bija iestiprināts augšējais spiednis, kas bija iekarīnāts blokā. Ar ūdensrata palīdzību zveltņi uzvilka augšā. Palaists vaļā, tas krita lejup un, atsizdamies pret otru metāla spiedni, kurš bija iestiprināts nekustīgi un uz kura bija uzlikta monētas sagatave, izkala monētu. Monētu kalšanas tehnikas uzlabošanā daudz paveica ievērojami sava laikmeta cilvēki. Piemēram, ģeniālais Leonardo da Vinči (1452.–1519. g.) izgudroja presi, ar kuras palīdzību ātrāk un vienkāršāk varēja izgatavot pareizas formas monētu sagataves.

Leonardo da Vinči ►

Veltņu spiednes un veltņi 16. gadsimtā. Veltņu spiedne pirmoreiz lietota 1550. gadā Tiroles monētkaltuvē Hallā, bet jau 1575. gadā – arī Rīgā. Veltņu spiednē viens gar otru cieši līdzās rotēja divi veltņi. Uz viena no veltņiem bija iegravēti 4–19 augšējie spiedņi, uz otra – attiecīgi apakšējie spiedņi. Šiem veltņiem rotējot, cauri tika laista metāla plāksne, bet monētu spiedņi iespiedās metālā. Līdz ar to monētas bija gatavas, atlika tikai tās izgriezt no plāksnes. 16.–17. gs. šos veltņus grieza ar zirgu vai ūdensrata palīdzību.

Taču 17.–19. gs. metālnaudas izgatavošanā par galvenajām kļuva kloķsviras kaltavas un skrūvspiednes. Tika izgudroti īpaši mehānismi, kas veidoja jeb iespieda attēlojumus, visbiežāk gan leģendas, uz monētas jostas. Visbeidzot 19. gs. tika izgudrota monētu kalšanas mašīna, kur bija apvienoti un automatizēti vairāki agrākie monētu kalšanas procesi. Savulaik, 11.–12. gs., strādājot ar āmuru, minūtē izkala 5 monētas; lietojot skrūvspiedni, izgatavoja 30, strādājot ar Ulhorna presi, – 100, 20. gadsimta 50. gados – 120, mūsdienās – 200 monētas. Modernā monētu kalšanas mašīna veic it visas operācijas – no plāksnes izveidošanas līdz pat monētu verificācijai.

▲ Veltņu spiedne Augsburgas monētu kalšanai. 1764. g.

Karaliskā naudas kaltuve (*The Royal Mint*). Londona, 19. gs. b. Šajā naudas kaltuvē 20. gs. 20.–30. gados un mūsdienās kalta Latvijas Republikas sudrabnauda. ▼

No kā kaļ monētas?

*Dziediet, meitas, ko gaidāt,
Prieki nāca šai zemē:
Divi laivas zelta nāca,
Trešā – sīka sudrabiņa.*

Zelts, sudrabs un varš ir senākie un izplatītākie monētu izgatavošanas metāli, bet pirmās monētas tika izgatavotas no elektrona – zelta un sudraba savienojuma, kas sastopams vienīgi dabā. Taču drīz vien monētas sāka izgatavot arī no tīra zelta. Uz dažām romiešu monētām ir attēlotas trīs sievietes, kas rokās tur svarņus un pilnības ragu, bet pie kājām tām metāla kaudzītes: vienai – zelta, otrai – sudraba, trešai – vara.

▼ Cēsu pilī atrastās zelta un sudraba monētas

Elektrona monēta. Pirmās monētas pasaulē (7. gs. pr. Kr. – Līdijā) arī tika kaltas no šīs izejvielas. Zelta saturs antikajās elektrona monētās mēdza būt no 30 līdz 80 procentiem. ▼

▲ Trīs dzelzs kapeikas. Kaltas 1916. gadā Berlinē. Dažādu križu, kara laikā un citos sarežģītos apstākļos monētu izgatavošanai izmantoti arī citi metāli, piemēram, cinks, alumīnijs, dzelzs, vai pat plastmasas.

Zelts (latīņu val. *aurum*, Au, īpatsvars – 19,3) ir dārgmetāls, kas pirmais kļuva par vispārējo vērtības mēru. Zelta monētas parādījās jau 7. gs. pr. Kr. Tās lielos daudzumos kala gan senie grieķi, gan romieši. Viduslaiku Eiropā pirmās zelta monētas sāka kalt Itālijā 13. gadsimtā. Kopš tā laika līdz pat 19. gs. naudas apgrozībā valdīja bimetālisms* (zelta un sudraba monētas bija vērtības mērs, monētā ideālā attiecība – 1:10). Bet 19. gs. otrajā pusē pasaulē nostiprinājās zelta monometālisms* (zelta standarts). Krievijā un arī Latvijā (kā Krievijas impērijas sastāvdaļā) zelta monometālisms tika ieviests ar tā saukto S. Vites naudas reformu 1897. gadā. Mūsdienās gan no zelta kaļ tikai piemiņas un jubilejas monētas.

Sudrabs (latīņu val. *argentum*, Ag, īpatsvars – 10,5) ir dārgmetāls, kas, līdzīgi zeltam, kalpo par vispārējo vērtības mēru visām citām precēm. Naudas kalšanai sudrabu izsenis izmantoja jau Senajos Austrumos. Eiropas valstīs no 8. līdz 13. gs. pastāvēja sudraba standarts, bet kopš 14. gs. – zelta un sudraba bimetālisms (16. gs. attiecība 1:10, bet 20. gs. sākumā 1:38 vai 39). Strauja sudraba cenas pazemināšanās noveda pie zelta monometālisma. Mūsdienās no sudraba kaļ jubilejas un piemiņas monētas.

▲ **Bronzas monēta sestercijs.** Kalts Romas impērijā Antonīna Pija (138.–161. g.) laikā. Bronza ir vara un alvas sakausējums. Antīkajā pasaulē bronza saturēja 75–90 % vara, 10–25% alvas, bet jaunākajos laikos tās sastāvā parasti ir 95 % vara, 4 % alvas, 1 % cinka.

◀ **Latvijas Republikas 2 santīmu vara monēta.** Kalta 1926. gadā Šveicē. Varš (latīņu val. *cuprum*, Cu) ir metāls, ko jau kopš antīkās pasaules laikiem izmanto monētu un medaļu kalšanai, tas lietots arī kā pievienojums metālu sakausējumos. Vara monētas lietotas arī kā sudraba naudas aizstājējas. Kā piemēru var minēt vara plāksņu naudu Zviedrijā un Krievijā. Mūsdienās varu izmanto vienīgi siknaudas kalšanai.

▲ **Platīna monētas.** Kaltas Sanktpēterburgā 1831. un 1832. gadā – imperatora Nikolaja I laikā. Savdabīga parādība pasaules monētniecībā bija platīna monētu kalšana Krievijā no 1828. līdz 1845. gadam ar 3, 6 un 12 rubļu nominālu. Krievu rūpnieku Demidovu raktuvēs Urālos 1819. gadā tika atklāts platīns, ko sāka izmantot monētu kalšanai. To izgatavošanai izlietoja 25 360 kilogramus šī metāla. Arī Padomju Savienībā 1978.–1980. gadā kala platīna monētas, katru 150 rubļu nominālā, kas bija veltītas XXII Olimpiskajām spēlēm Maskavā. Vēlāk tās tika izlaistas arī 1989. gadā.

▲ Šveicē kalto Latvijas Republikas santīmu modeļi un monētas.

▲ **Latvijas Republikas 20 un 50 santīmu niķeļa monētas.** Kaltas 1922. gadā Šveicē. Monētu niķeli kopš 1850. gada izmantoja monētu kalšanai, bet tīrā veidā – reti. Monētu kalšanai parasti lietoja vara un niķeļa sakausējumu.

Nauda Livonijas konfederācijas laikā (13. gs.–1561. gads)

*Šķiliņģi, vērdiņi nabagu nauda;
Šķēpaini dālderī pādītes nauda.*

NO SVARA MĀRKAS* LĪDZ MONĒTAI MĀRKAI

Visā Eiropā 13. gs. bija būtisku ekonomisko un politisko pārmaiņu laiks. Baltijā tas iezīmējās ar krustnešu agresiju un naudas apgrozības atjaunošanos. Tirdzniecisko darījumu rezultātā un arī ar kristietības misionāru un bruņinieku starpniecību Latvijas teritorijā nonāca Gotlandes 13. gs. brakteāti un pusbrakteāti, kā arī Vestfālenes pilsētās kaltie vācu denāri.

Iekarotajā Latvijas un Igaunijas teritorijā tika izveidota Livonijas konfederācija, kurā ietilpa Livonijas ordeņvalsts, Rīgas arhibīskapija, Sāremā-Lēnemā, Tartu un Kurzemes bīskapija. Jau 1211. gadā bīskaps Alberts piešķīra Gotlandes tirgotājiem privilēģiju kalt monētas Rīgas bīskapijā, nosakot, ka 4,5 tā sauktajām feniņu mārķām kopsvarā jābūt pielīdzinātām vienai Gotlandes sudraba svara mārķai. Tādējādi Baltijā tika pārņemta Gotlandes naudas (monētu) vērtības un svara attiecību sistēma, par kuras pamatelementu Latvijas teritorijā kļuva Rīgas sudraba svara mārķa (latīņu val. *marca Rigensis*, 207,82 g).

Mārķa (vācu val. *Mark*, *Mark Schilling*, *Mark Pfennig*) ir naudas svara un naudas aprēķina vienība Eiropas valstīs 9.–19. gs., kas sākotnēji gan svara, gan naudaszīmju skaita ziņā bija līdzvērtīgas. Pamazām, pazeminoties metāla raudzei, no sudraba svara mārķas (latīņu val. *marca argenti*) izkala daudz vairāk sliktas kvalitātes monētu, un līdz ar to naudas svara mārķa pēc vērtības sāka krasi atšķirties no naudas aprēķina mārķas.

Naudas kalšanas tiesības Livonijā ir bijušas Rīgas arhibīskapam, Tartu bīskapam un Livonijas ordeņmestram kopā ar pilsētām (ar Rīgu, Tallinu, dažus gadus arī ar Cēsīm). Pēc līdzšinējiem pētījumiem, pirmās Rīgā kaltās monētas ir Mārčiņsalas pils izrakumos atrastie brakteāti ar bīskapa attēlu.

Gotlandes un Libekas naudas aprēķina sistēmas paralēlo pasta-
vēšanu 15. gs. sākumā regulēja šāda naudas vienību attiecība:

1 Rīgas sudraba mārķa = 48 ēres vai 36 šiliņi = 144 ārtigi vai
432 Libekas feniņi;

1 ēre = 3 ārtigi = 9 Libekas feniņi;

1 šiliņš = 4 ārtigi = 12 Libekas feniņi;

1 ārtigs = 3 Libekas feniņi.

◀ **Feniņš**. Kalts kā brakteāts Rīgas bīskapijā bīskapa Alberta (1190.–1229 g.) laikā. (Ø 14 mm)

◀ **Feniņi**. Kalti kā brakteāti Tallinā un Tartu 13. gs. 2. pusē. Kopš 13. gs. vidus Tartu bīskapijā kala brakteātus, uz kuriem bija bīskapijas patronu Sv.

Pētera un Sv. Pāvila atribūti – zobens un atslēga, bet Tallinā, kas tolaik atradās Dānijas varā, tika izgatavoti brakteāti ar kronētas galvas attēlu pretskatā un arī brakteāti ar kroņa atveidojumu. Šīs monētas, kuras tika dēvētas par feniņiem, tika kaltas līdz 14. gs. pirmajam ceturksnim.

▲ **Ārtigi***. Kalti Tallinā un Tartu pirms 1422.–1426. g. naudas reformas. Iekšpolitisko un ekonomisko apstākļu dēļ monētu kalšana Livonijā uz neilgu laiku tika pārtraukta. Tā atsākās 14. gs. vidū Tallinā un Tartu ar augstākas vērtības divpusēju monētu – ārtīgu – kalšanu.

▲ **“Libekas” tipa feniņi**. Kalti Tallinā un Tartu. Lai novērstu zemākas nominālvērtības monētu trūkumu, kopš 14. gs. 90. gadiem Tallinā un Tartu sāka kalt arī tā sauktos “Libekas” feniņus (kā liecina nosaukums, tie bija līdzīgi Libekā kaltajiem), 1 ārtīgā rēķinot 3 feniņus, kā arī zēstlingus, kuru skaits 1 ārtīgā bija 6. Lielākajām Livonijas pilsētām 13. gs. beigās iekļaujoties Hanzas tirdzniecības savienībā, līdztekus Gotlandes naudas aprēķina sistēmai arvien plašāk sāka izmantot arī t. s. Libekas sistēmu. 1422. gadā tika noteikts, ka visā Livonijas teritorijā nauda jākaļ pēc vienotas monētpēdas jeb pēc vienādiem naudas kalšanas noteikumiem. 1422.–1426. gada naudas reformas rezultātā radās centralizēta Livonijas monētu savienība, kas pastāvēja līdz pat Livonijas konfederācijas likvidācijai 1561. gadā.

▲ **Šiliņi.** Kalti Cēsīs Livonijas ordeņmestra Bernda fon der Borha laikā. Monētu attēli liecina, ka Livonijas ordenis savu naudu sāka kalt tikai ordeņmestra Bernda fon der Borha valdīšanas laikā. Šiliņus un feniņus kala gan Rīgā, gan Cēsīs, kur arī atradās ordeņmestra rezidence. Arī Livonijas ordeņmestrs Volters fon Pletenbergs no 1494. līdz 1500. gadam turpināja kalt monētas Cēsīs.

▲ **Vērđiņi,** Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkalums. Vērđiņš (zviedru val. *ferding*) bija sudraba monēta Livonijā, ko sāka izgatavot 1515. gadā, un tā ar svaru 2,8 g atbilda mārkas ceturtdaļai. Sākumā vienā vērđiņā lēsa 9, bet vēlāk – jau 12–14 šiliņus. Vērđiņus kala arī Rīgas brīvpilsētas laikā (1561.–1581. g.) un poļu laikā – 1573. gadā Pārdaugavas hercogistē Dolē.

▲ **Mārka***, Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes (1509.–1524. g.) un ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkalums. Atbilstoši 1515. gada naudas kalšanas noteikumiem Livonijā tika uzsākta arī lielākas vērtības monētu kalšana. Līdz tam mārka bija tikai metāla svara un naudas aprēķina vienība, bet tad sāka izgatavot arī monētas ar šādu nosaukumu. 1 mārka kā monēta tika pielīdzināta 4 vērđiņiem vai 36 šiliņiem. Livonijas vērđiņi un mārkas bija starposms ceļā uz pilnvērtīgu sudraba maksāšanas līdzekli. Atsevišķos gados Livonijā pēc Rietumeiropas parauga kala arī sudraba dālderus un zelta dukātus.

▲ **Pusmārka.** Kalta 1547. gadā Rīgā Livonijas ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja laikā.

◀ **Šiliņi,** Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkalums.

◀ **Feniņi,** Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkalums.

Šiliņš (latīņu val. *solidus*, vācu val. *Schilling*) ir Bizantijas zelta aureja un solida atdarinājumu nosaukums vācu valodā agrajos viduslaikos. Kopš 14. gs. šiliņš bija sudraba monēta vairākās Eiropas valstīs. Vācu ordeņa lielmestru – no Vinriha fon Kniprodes (1351.–1382. g.) līdz Johanam fon Tifenam (1489.–1497. g.) – valdīšanas laikā šiliņi nokļuva arī Livonijas teritorijā, kur tos sāka kalt arī uz vietas pēc 1422.–1426. gada naudas reformas. 1 mārka bija līdzvērtīga 36 šiliņiem. Šiliņus kala gan Rīgas arhibīskapi un Livonijas ordeņmestri (arī kā kopkalumus), gan 1561.–1581. gadā Rīgas brīvpilsētā, gan 1581.–1621. gadā poļu un 1621.–1665. gadā zviedru valdīšanas laikā Vidzemē. 17. gadsimtā sudraba saturs šiliņos samazinājās un tādēļ to skaits valstsdālderī palielinājās no 270 līdz 540–720 šiliņiem. Atsevišķos gados 15.–16. gs. šiliņi kalti arī Cēsīs, 16. gs. – Dolē un 16.–18. gs. – Jelgavā Kurzemes un Zemgales hercogistē.

▼ **Akmens cilnis ar Rīgas ģerboni.** 16. gs. 2. p.

**RĪGAS BRĪVPILSĒTAS NAUDA
(1561.–1581. g.)**

Sarežģītajos militārpolitiskajos apstākļos Rīgai izdevās 20 gadus saglabāt 1561. gadā iegūto brīvpilsētas statusu, un tās rāte turpināja kalt monētas pēc agrākās Livonijā ieviestās naudas sistēmas, kuras pamatā bija mārka.

▲ Rīgas brīvpilsētas 3 zelta dukāti. Kalti 1572. gadā.

▲ Rīgas brīvpilsētas dālderis. Kalts 1573. gadā.

▲ Rīgas brīvpilsētas pusmārka. Kalta 1565. gadā.

Nauda Rīgā, Vidzemē un Latgalē poļu kundzības laikā (1581.–1772. g.)

*Sēju rozēs, sēj' magones,
Sēju āra biškrēsliņu;
Par rozīti ortu ņēmu,
Par magoni – pusdālderī,
Par to āra biškrēsliņu –
Trīs dālderī pieci mārki.*

Livonijas kara laikā 1561. gadā tika nodibināta Pārdaugavas hercogiste, kas administratīvi iekļāvās Lietuvas lielkunigaitijā, bet kopš 1569. gada Žečpospolitā (apvienotajā Polijas un Lietuvas valstī). Izveidotā hercogiste Latvijas teritorijā aptvēra Vidzemes un Latgales novadu. Nostiprinoties poļu varai, arvien aktuālāka kļuva iecere izlaist šajā provincē vietējo naudu. Jau 1570. gadā Žečpospolitas karalis Sigismunds II Augusts (1520.–1570. g.) deva rīkojumu ierīkot Salaspilī monētu kaltuvi. 1572. gada 21. jūlijā Pārdaugavas hercogistes vietvaldis Jans Hodkevičs tika iecelts par monētu lietu augstāko pārzini, bet Doles pilī uzsāka šiliņu kalšanu. 1573. gadā tur nelielā skaitā izkala arī vērduņus, vēlāk – mārkas un pusmārkas.

▲ **Mārka.** Kalta 1573. gadā Pārdaugavas hercogistē pavaldoņa Jana Hodkeviča laikā.

▲ **Šiliņi.** Kalti 1573. gadā Pārdaugavas hercogistē.

◀ **Zelta dukāts.** Kalts 1584. gadā Rīgā Polijas karaļa Stefana Batorija valdīšanas laikā.

Rīgai nonākot Polijas varā, 1581. gada 14. janvārī Polijas karalis Stefans Batorijs (1576.–1586. g.) izdeva privilēģiju kalt monētas Rīgā pēc Žečpospolitas 1579.–1580. gada naudas reformas noteikumiem. Agrāko naudas sistēmas pamatvienību – aprēķina mārkū – nomainīja dālderis. Ieviesa arī citas monētas ar neierastu nominālvērtību – grašus, sešgrāšus, trīsgrāšus, vēlāk trīspelherus jeb pusotrgrašus. Vienā dālderī rēķināja 35–36 grašus. Dālderus poļu kundzības laikā Latvijas teritorijā gan nekala, taču 1584. un 1585. gadā Rīgā izgatavoja zelta 10 dukātu monētas jeb portugāļus. Dažkārt dukātus kala arī Sigismunda III Vāsas valdīšanas laikā (1587.–1632. g.) – 1588., 1592. (10 dukātu monētas), 1594., 1597., 1599. un 1619. gadā.

▲ **Graši.** Kalti 1582. gadā Rīgā Stefana Batorija laikā. Latīņu val. *grossus* – biezs, *denarius grossus* – biezais, lielais denārijs jeb feniņš. Rīgā graši kalti poļu kundzības laikā pēc 1581. gada, kad kala arī trīsgrašus un pusotrgrašus (trīspelherus).

▲ **Zelta 10 dukātu portugālis.** Kalts 1592. gadā Rīgā Sigismunda III Vāsas valdīšanas laikā.

▲ **Šiliņi.** Kalti 1595. gadā Rīgā Sigismunda III Vāsas laikā.

▲ **Trīspelheri.** Kalti 1620. gadā Rīgā Sigismunda III Vāsas valdīšanas laikā. Trīspelhers – trīs pusgraši. Tās bija poļu monētas, kuras izlauda kā vācu grašu atdarinājumus kopš Sigismunda I valdīšanas laika (1506.–1548. g.).

▲ **Trīsgraši.** Kalti 1596. gadā Rīgā Sigismunda III Vāsas laikā. Trīsgrasis (latīņu val. *grosus triplex*) bija Polijas sudraba monēta, ko tur sāka kalt 1528. gadā, Lietuvā – 1556. gadā, bet Latvijas teritorijā – Kurzemes un Zemgales hercogistē – 1568. gadā, bet Rīgā – 1581. gadā. Latvijas teritorijā kaltie trīsgraši bija izplatīti naudas apgrozībā arī ukraiņu un baltkrievu apdzīvotajās zemēs.

Pēc tam kad 1621. gadā zviedri ieņēma Rīgu un arī Vidzeme nonāca Zviedrijas valdījumā, Latgale vēl pusotru gadsimtu atradās Žečpospolitas varā. Visu šo laiku tur oficiāli naudas apgrozībā bija Žečpospolitas monētas – timfi, orti, sešgraši, trīsgraši un trīspelheri.

▲ **Trīsdesmitgrasis (timfs).** Kalts 1663. gadā Bidgoščā Polijas karaļa Jana II Kazimira valdīšanas laikā. Timfs, arī tinf, bija Žečpospolitas 30 grašu monēta, kas kalta Ļvovā, Krakovā, Bidgoščā. Nosaukums radies no monētu kaltuvju nomnieka Andreja Timfa uzvārda. Prūsijas pilsētās to pielidzināja ortam jeb astoņpadsmitgrasim.

▲ **Astoņpadsmitgrasis (orts).** Kalts 1668. gadā Krakovā Jana II Kazimira laikā. Vācijas valstiņš orts bija sudraba ceturtdaļdāldera monēta 16.–18. gadsimtā (saukts *Reichsort*), bet kala arī pusortus. Kopš 1608. gada ortus kala Gdaņskā, no 1618. gada – Bidgoščā. Sākumā 1 orts bija līdzvērtīgs 16, vēlāk – 18 grašiem. Šīs monētas tāpēc dēvētas arī par astoņpadsmitgrāšiem. Tie bija naudas apgrozībā arī Latvijas teritorijā, it īpaši Latgalē. Pēc 1765. gada orti vairs netika kalti.

Ar laiku Hodkeviču dzimtas ģerbonis kļuva par Vidzemes guberņas ģerboni. Mūsdienās **sudraba grifs** Latvijas Republikas ģerbonī simbolizē Vidzemi un Latgali. ▼ ▶

Nauda Rīgā un Vidzemē zviedru varas laikā (1621.–1710. g.)

Karalis Gustavs II Ādolfs (1611.–1632. g.) sākumā atļāva tur kalt monētas pēc Žečpospolitais naudas kalšanas noteikumiem. Izgatavoja galvenokārt ļoti zemas raudzes* šiliņus un mazliet vērtīgākus trīspel-

herus, tomēr atsevišķos gados arī sudraba dālderus un zelta dukātus. Pēc izskata šiliņi daudz neatšķirās no poļu kundzības laikā kaltajiem, vienīgi tika nomainīti uz tiem attēlotie varas atribūti.

KARAĻA GUSTAVA II ĀDOLFA VALDĪŠANAS LAIKĀ (1628.–1631. g.) KALTĀS MONĒTAS

▲ 7 dukāti. Kalti 1622. gadā Rīgā.

◀ Dukāts. Kalts 1623. gadā Rīgā.

▲ Dālderis. Kalts 1629. gadā Rīgā.

◀ Trīspelheri. Kalti 1622. gadā Rīgā.

◀ Šiliņi. Kalti 1633. gadā Rīgā.

KARALIENES KRISTĪNAS VALDĪŠANAS LAIKĀ (1632.–1654. g.) KALTĀS MONĒTAS

1643. gadā tika izlaistas 10 dukātu, 1644. gadā – 6 un 10 dukātu, 1645. gadā – 5 dukātu, 1646. gadā – 1, 2, 3 un 4 dukātu monētas.

▲ 5 dukātu monēta. Kalta 1645. gadā Rīgā.

◀ 3 dukātu monēta. Kalta 1643. gadā Rīgā.

◀ Dukāts. Kalts 1646. gadā Rīgā.

▲ Dālderis. Kalts 1639. gadā Rīgā.

Zviedru Vidzemē karalienes Kristīnas laikā vienā valstsdālderī iēsa 270 šiliņus vai 90 grašus, bet Albertdālderī – 258 šiliņus vai 86 grašus.

Šajā laikā notika arī vietējo šiliņu un trīspelheru intensīva kalšana. Tā kā Rīgā kaltie šiliņi bija lielā cieņā un to kalšana deva prāvus ienākumus, Kristīna 1644. gadā pavēlēja Rīgā pie Sv. Jēkaba baznīcas ierīkot otru monētu kaltni – Zviedrijas valsts naudas kaltni, kurā bija jākal tā sauktie Livonijas šiliņi un Livonijas trīspelheri.

▲ T. s. Livonijas trīspelheri. Kalti 1648. gadā Rīgā.

Rīgas pilsētas naudas kaltni šiliņu kalšanā vajadzēja ievērot Rīgas rātes noteikumus, bet Zviedrijas valsts naudas kaltni – Zviedrijas valdības noteikumus. Par Rīgā 17. gs. kalto monētu plašo izmantojumu tirdzniecībā un popularitāti liecina to atradumi tagadējā Igaunijas, Polijas, Lietuvas, Baltkrievijas, Ukrainas un Rumānijas teritorijā. Savukārt Latvijas šī perioda depozītos kopā ar vietējās kaltuvēs izgatavotajām monētām bieži vien atrod Žečpospolitais karaļa Jana II Kazimira laika (1648.–1668. g.) vara šiliņus.

▲ 5 dukātu monēta (donatīvs). Kalta 1654. g. Rīgā. Kārļa X Gustava laikā (1654.–1660. g.) kala 5 un 6 dukātu monētas. 1654. gadā piecdukātu monēta tika izlaista speciāli sakarā ar Zviedrijas karaļa viesošanos Rīgā, un tādēļ pieskaitāma donatīviem jeb dāvinājuma monētām. Arī Zviedrijas karaļa Kārļa XI laikā (1660.–1697. g.) kala zelta monētas ar dažādu nominālvērtību: 10 dukātu (1660. g.), 1 dukāta un 2 dukātu (1664. g.), 2 dukātu (1667. g.), 1 dukāta (1673. g.) monētu.

▲ Dukāts. Kalts 1681. gadā Rīgā Kārļa XI laikā.

▲ 1660. gadā Rīgas ģerbonis iegūst Zviedrijas karaļa kroni.

▲ Dālderis. Kalts 1660. gadā Rīgā Kārļa XI laikā.

▲ Dukāts. Kalts 1707. gadā Rīgā Kārļa XII laikā. Šis zelta dukāts bija pēdējā svešzemnieku Rīgā kaltā monēta. Kārļa XII laikā (1697.–1718. g.) tika izgatavotas vienīgi 1 dukāta monētas (1700., 1701. un 1707. g.).

◀ Naudas apgrozībā Latvijā bija arī pašā Zviedrijā kaltās monētas – divmarks, ēres, šiliņi

▲ Kārlis XII (1697–1718). Mākslinieks J. H. Vēdekind.

Savulaik Latvijā apgrozībā bija arī tā sauktā plākšņu nauda (zviedru val. *platmynt*) – lielas taisnstūrveida vai kvadrātveida vara plāksnes, kuru vērtība atbilda to izgatavošanai izmantotā metāla tirgus cenai.

Pirmoreiz šo smago naudu – ar 10 dālderu nominālvērtību – izlaida Zviedrijas karalienes Kristīnas laikā Avestā 1644. gadā (svars 19,7 kg atbilda 10 sudraba dālderiem). Kala arī vara plāksnes 8, 4, 2 un 1 dādera

vērtībā. Ar pārtraukumiem šādu naudu izgatavoja arī nākamo Zviedrijas karaļu laikā līdz pat 1786. gadam, kad tā zaudēja naudas nozīmi un kļuva par precī. Atsevišķos gados kopš 1725. gada plākšņu naudu izlaida arī Krievijā. Padziļinot Rīgas ostu, 1901. gadā zemsmēlētājs no Daugavas gultnes izcēlis 79 zviedru vara plākšņu gabalus 8, 4 un 1 dādera vērtībā, kas kaldi laikposmā no 1652. līdz 1659. gadam.

▲ Četri dālderī (plākšņu nauda). Kalti 1723. gadā Avestā Zviedrijas karaļa Frederika I valdīšanas laikā.

◀ Krievijas vara rublis. Kalts 1725. g. Jekaterinburgā.

◀ Krievijas vara rubļi. Kalti 1771. g. Sestrorečkā. Jaunkalums*.

Nauda Kurzemes un Zemgales hercogistē (1561.–1795. g.)

Savu monētu (šiliņu) kalšana Žečpospolitas vasaļvalstīnā Kurzemes un Zemgales hercogistē tika uzsākta 1575. gadā tās galvaspilsētā Jelgavā. Nelielā skaitā 1575. un 1576. gadā tur tika kalti arī sudraba dālderī. Jau pēc diviem gadiem Jelgavā šiliņus pārtrauca kalt, jo Polijas karaļa tronī 1576. gadā bija nācis Stefans Batorijs, kas aizliedza mazvērtīgo šiliņu izlaidi. Viņš nesteidzās atjaunot hercogistei naudas kalšanas privilēģijas. Tas notika tikai 1579. gadā, turklāt monētas bija jākaļ pēc Žečpospolitas naudas kalšanas noteikumiem. **Hercogs Gothards Ketlers (1561.–1587. g.)** neatsāka monētu kalšanu Jelgavā – 1586. gada trīsgraši kalti Viļņas naudas kaltuvē.

◀ Šiliņi. Kalti 1575. gadā Jelgavā hercoga Gotharda Ketlera laikā.

Dālderis. Kalts 1576. gadā Jelgavā hercoga Gotharda Ketlera laikā. ▼

Saskaņā ar hercoga Gotharda Ketlera novēlējumu Kurzemes un Zemgales hercogisti mantoja un pārvaldīja viņa dēli **Frīdrihs (1587.–1642. g.)** un **Vilhelms (1587.–1616 g.)**. Numismātikā abu šo hercogu izlaistās monētas – trīsgraši un šiliņi – parasti tiek uzlūktas vienkopus, jo šo monētu leģendās valdnieka vārds netika minēts. Trīsgrašu atšķirības pazīme ir uz tiem redzamie hercogu portreti, taču šiliņiem konstatēt atšķirības ir gandrīz neiespējami.

◀ Trīsgraši. Kalti 1596. gadā Jelgavā hercogu Frīdriha un Vilhelma laikā.

◀ Trīsgraši. Kalti 1598. gadā Jelgavā hercogu Frīdriha un Vilhelma laikā.

◀ Šiliņi. Kalti 1600. gadā Jelgavā hercogu Frīdriha un Vilhelma laikā.

Nākamā Kurzemes un Zemgales hercoga **Jēkaba valdīšanas laikā (1642.–1682. g.)** vērienīgā saimnieciskā rosība diemžēl gandrīz nemaz neatspoguļojās monētniecībā. No 1643. līdz 1646. gadam nelielā skaitā tika kalti zelta dukāti (1644. gadā arī 10 dukātu monētas), sudraba dālderī un šiliņi. To izlaidi bija galvenokārt politiskā prestiža, nevis ekonomiska nozīme.

▲ Dālderis. Kalts 1644. gadā Jelgavā.

◀ Dukāts. Kalts 1646. gadā Jelgavā.

Hercogistes teritorijā atrastie naudas depozīti liecina, ka galvenais maksāšanas līdzeklis lielākoties bija dažādie Rietumeiropas dālderī un dukāti, mazākos tirdzniecības darījumos – Rīgā kaltie trīspelheri un šiliņi, Žečpospolitas pusgraši, graši, trīspelheri un šiliņi, dažkārt arī citu zemju siknauda. Par savas naudas izlaidi maz rūpējās arī nākamais Kurzemes un Zemgales hercogs **Frīdrihs Kazimirs (1682.–1698. g.)**. Dažos gados tika kalti zelta dukāti, sudraba orti (astņņpadsmitgraši), sešgraši, trīspelheri, bet 1696. gada vara šiliņi bija pēdējās šī hercoga valdīšanas laikā izgatavotās monētas.

Sudraba dālderī Kurzemes un Zemgales hercogistē tika kalti 1575. un 1576. gadā hercoga Gotharda Ketlera laikā, no 1643. līdz 1646. gadam – hercoga Jēkaba, bet 1780. gadā – hercoga Pētera Bīrona valdīšanas laikā. Monētas kaltas atbilstoši Spānijas Nīderlandes Albertdālderu monētpēdai. Tirdzniecībā tomēr galvenokārt izmantoja Rietumeiropas dālderus. Iecienītākie bija valsts dālderī (*Reichstaler*), Alberta jeb krusta (*Albertustaler*) un lauvas (*Löwentaler*) dālderī, kuriem pielīdzināja noteiktu skaitu vietējo monētu (attieciņi 90, 86 un 72 grašus). Reizumis Kurzemes un Zemgales hercogistē kala arī zelta dukātu monētas. Hercoga Jēkaba valdīšanas laikā Jelgavā vairākreiz kala 10 dukātu (1644. g.) un 1 dukātu (1644.–1646. g.) monētas. Frīdriha Kazimira valdīšanas laikā tika kaltas 1 dukāta (1689. g.), bet hercoga Ernsta Johana Bīrona laikā – 1 un 2 dukātu (1764. g.) monētas, bet viņa dēla Pētera Bīrona laikā kala zelta 1 dukāta monētu (1780. g.).

▲ Hercogs Jēkabs (1642–1682)

Hercoga Ernsta Johana Bīrona valdīšanas laikā (1737.–1740 g., 1763–1769 g.) monētas kala tikai trīs gadus (1763.–1765. g.), un tās bija zelta 1 dukāta un 2 dukātu monētas, sudraba timfi, sešgraši, trīsgraši, graši un šiliņi, kā arī vara graši un šiliņi.

◀ Šiliņi. Kalti 1764. gadā Jelgavā hercoga Ernsta Johana Bīrona laikā.

Pēdējā Kurzemes un Zemgales hercoga **Pētera Bīrona (1769.–1795. g.)** valdīšanas laikā 1780. gadā kaltie zelta dukāti un sudraba dālderī ilgu laiku (līdz pat 1937. gadam) palika pēdējās Latvijas teritorijā kaltās monētas.

▲ Dukāts. Kalti 1780. gadā Jelgavā.

▲ Dālderis. Kalti 1780. gadā Jelgavā.

◀ Dukāts. Kalti 1689. g. Jelgavā.

◀ Sešgrāsis. Kalti 1694. g. Jelgavā.

◀ Trīspelhers. Kalti 1687. g. Jelgavā.

Kopš 1696. gada naudas kalšana hercogistē bija pārtraukta, līdz 1762. gadā – Kurzemes un Zemgales hercoga **Kārļa valdīšanas laikā (1758.–1763. g.)** – sāka kalt grašus, trīsgrāšus un vara šiliņus.

◀ Graši. Kalti Jelgavā 1762. gadā.

Krievijas nauda Latvijā

*Ja tu liksi dālderīti,
Mēs liksim rubulīti;
Ja tu liksi rubulīti,
Mēs liksim pusrubuli.*

Lielākā daudzumā krievu monētas atrastas depozītos, kas Livonijas kara laikā (1558.–1583. g.) noguldīti Latvijas teritorijas pierobežas rajonos. Tās galvenokārt ir no sudraba stieples kaltās kapeikas* un dengas, kas izlaistas Krievijas cara Ivana IV valdīšanas laikā (1533.–1584. g.).

Mazāk zināma lappuse Latvijas naudas vēsturē saistīta ar monētu kalšanu Koknesē cara Alekseja Mihailoviča valdīšanas laikā (1645.–1676. g.), kad Krievijas-Zviedrijas kara (1656.–1658. g.) rezultātā Koknesi no 1656. gada augusta līdz 1661. gada jūlijam bija ieņēmis krievu karaspēks.

▲ **Kapeika.** Kalta 1656. gadā Koknesē Krievijas karaspēka iebrukuma laikā. Vārds *kapeika* cēlies no krievu vārda *копѣ* (šķēps), jo uz monētas attēlots jātnieks ar šķēpu, kas aizvien ir bijis Maskavas ģerboņa pamatelements.

Turpmāk naudas apgrozību noteica apstākļi, ka 18. gadsimtā visa Latvijas teritorija uz ilgu laiku nonāca Krievijas impērijas sastāvā. Vidzemes guberņas pievienošana Krievijai Ziemeļu kara rezultātā notika tieši tajā brīdī, kad Krievijas impērijā nostabilizējās Pētera I valdīšanas laikā (1689.–1725. g.) ieviestā decimālā naudas sistēma. Vispirms Vidzemē (no 1721. g.), bet vēlāk tāpat Latgalē (no 1772. g.) un Kurzemē (no 1795. g.) apgrozībā parādījās arī Katrīnas I (1725.–1727. g.), Pētera II (1727.–1730. g.), Annas (1730.–1740. g.), Elizabetes (1741.–1761. g.) un Katrīnas II (1762.–1796. g.) valdīšanas laikā kaltās Krievijas monētas.

Krievijas 18. gs. rubļu, pusrubļu un 48 kapeiku ►
livonēza depozīts no Rīgas raj. Garkalnes "Papardēm".
Fonā J. B. Homaņa Baltijas karte. 1720. g.

▼ **Kapeikas un dengas.**
Kaltas cara Ivana IV laikā.

◀ **Krievijas
sudraba nauda**

Lai pārtrauktu ārvalstu monētu lietošanu Vidzemē un Igaunijā, 1756. gadā imperatores Elizabetes laikā saskaņā ar Krievijas valdības rīkojumu Maskavas naudas kaltuvē sāka izgatavot īpašas sudraba monētas – livonēzus, kuru nosaukumā ietverts abu šo teritoriju kopējs apzīmējums LIVOESTHONICA. Turklāt tika noteikts, ka visas Baltijas gubernās ienākušās Rietumu zemju monētas savācamas un nosūtāmas uz Maskavu pārkalšanai. Aproximā gan nonāca tikvien kā 1757. gadā izgatavotie livonēzi. Jaunās monētas kala pēc dālderu sistēmas – deviņdesmit sešu kapeiku livonēzs tika pielīdzināts vienam Prūsijas valstsdālderim. Izlaida 96, 48, 24, 4 un 2 kapeiku vērtus livonēzus. Tomēr livonēza ieviešana nebija veiksmīga, jo ārzemju monētu lietošana Vidzemē turpinājās, un jau pēc dažiem gadiem livonēzus izņēma no apgrozības. Bet, kā liecina 18. gs. Krievijas rubļu, pusrubļu un puslivonēza vērtais depozīts, kas atrasts Garkalnes pagasta “Pāpardēs” (Rīgas raj.) 1994. gadā, livonēzi tomēr daļēji nonāca naudas apgrozībā Latvijā.

96 kapeiku livonēzs

48 kapeiku livonēzs

24 kapeiku livonēzs

4 kapeiku livonēzs

2 kapeiku livonēzs

Ne tikai Vidzemē, bet arī pārējās Krievijas impērijai pakāpeniski pievienotajās Baltijas gubernās visu 18. gs. un pat 19. gs. pirmajā pusē līdzās Krievijas naudai joprojām bija apgrozībā ārvalstīs izlaista. Par to liecina gan tālaika depozītos esošās daudzās ārzemju monētas, gan vairākkārtējie augstākās valsts varas rīkojumi 1814., 1824. un 1846. gadā, kas aizliedza ārvalstu naudas turpmāko apgrozību Baltijas gubernās.

19. gadsimta otrajā pusē visās attīstītākajās valstīs jau bija ieviests zelta monometālisms. Lai nodrošinātu ārējās tirdzniecības un laikmeta prasībām atbilstošas rūpniecības attīstību, šāda pāreja bija veicama arī Krievijā. Jaunā naudas reforma tika gatavota jau kopš 19. gs. 80. gadiem finanšu ministru Nikolaja fon Bunges (1881.–1886. g.) un Ivana Višņegradska (1887.–1892. g.) darbības laikā, bet to īstenoja 1895.–1898. gadā finanšu ministra Sergeja Vites (1892.–1903. g.) vadībā. Šī reforma paredzēja brīvu papīrnaudas apmaiņu pret zelta monētām. Naudas sistēmas pamatā sudraba rubļa vietā tika likts zelta rublis. Zelta rublis gan bija tikai aprēķina vienība (šāda 1 rubļa monēta netika kalta), bet, uz to pamatojoties, aizvien tika izpirktas vai apmainītas kredītbilētes. Zelta saturs gan papīra, gan zelta rubli bija noteikts vienāds. Visai lielā daudzumā kala 5 un 10 rubļu zelta monētas.

Monometālisms (grieķu val. *monos* – vienīgais) ir naudas sistēma, kur par vispārējo vērtības mēru kalpo viens dārgmetāls – zelts vai sudrabs. No tāda metāla kala arī apgrozības monētas. Viduslaikos Eiropā valdīja sudraba monometālisms, bet zelta monometālisms attīstījās 17. gs. Anglijā. 19. gadsimta pēdējā trešdaļā zelta monometālisms valdīja gandrīz visās tirgus ekonomikas valstīs. Savukārt bimetalisms (latīņu val. *bis* – divreiz) ir naudas sistēma, kas pamatojas uz divu cēlmetālu – zelta un sudraba – apgrozību vienlaikus.

Krievijas zelta nauda

Papīrnauda aizstāj metālu

Pagājušajā gadsimtā radās vēl viena vēstures zinātnes palīgdisciplīna – bonistika* (franču val. *bonistique*). Tās pētījumu laukā ir no apgrozības izņemto papīra naudaszīmju un bonu* vēsture. Šī vēstures zinātnes nozare ir jo cieši saistīta ar numismātiku.

Papīra naudaszīmēm Krievijas impērijā un arī citur kopš 19. gs. ir šāds iedalījums: 1) klasiskās banknotes* jeb bankas zīmes (angļu val. *banknote*), kas jebkurā laikā apmaināmas pret sudrabu vai zeltu emisijas bankā. Pirmo reizi pasaulē banknotes izlaida Zviedrija 1661. gadā, bet 18. gs. tās tika ieviestas arī daudzviet citur; 2) obligācijas kā kredītsaistību apliecinājums, kam ir arī likumīga maksāšanas līdzekļa funkcija; 3) valsts kredītbiļetes kā valsts kredītnauda – apmaksājamas vai apmaiņamas nākotnē. Par valsts kredītbiļetēm sauca banknotes, ko no 1843. līdz 1918. gadam izlaida Krievijas impērijā; 4) parastā papīrnauda – īpašas vērtības naudaszīmes, kam valsts piešķirusi obligāta maksāšanas līdzekļa statusu tās apgrozībai iekšzemē; 5) kases zīmes – papīrnaudas paveids – tās atšķirībā no banknotēm nebija apmaināmas pret dārgmetāliem.

Pirmā Krievijas papīrnauda bija **assignācijas*** (franču val. *assignet* – papīrnauda), tās izlaida no 1769. līdz 1843. gadam. Iespieda 25, 50, 75 un 100 rubļu assignācijas. Tās bija nodrošinātas ar vara monētām. 1843. gadā šīs assignācijas nomainīja valsts kredītbiļetes.

▲ 10 rubļu assignācija. Izlaista 1797. gadā – imperatora Pāvila I laikā.

▲ Viena no pirmajām banknotēm Eiropā (1666. g.), ko izlaida Stokholmas Banka, kuru 1657. g. nodibināja bijušais Rīgas tirgotājs Johans Vitmahens-Palmstruhs.

Pirmā pasaules kara laikā Austrumu tirdzniecības un rūpniecības bankas Austrumu aizdevu kase izplatīja aizdevu **kases zīmes** (*Darlehnskassenscheine*) rubļos un markās, kuras iespieda Poznaņā un Kauņā un kuras bija paredzētas okupētajām Latvijas un Lietuvas teritorijām.

▲ 10 ostrubļu. Austrumu tirdzniecības un rūpniecības bankas Austrumu aizdevu kases zīme. Izlaista 1916. g. Poznaņā

▲ 100 ostmarku*. Austrumu tirdzniecības un rūpniecības bankas Austrumu aizdevu kases zīme. Izlaista 1918. g. Kauņā.

Kases zīmes savulaik izlaida arī Latvijas Republikas Finanšu ministrija, turklāt 1/4 šīs papīrnaudas bija nodrošināta ar stabilu valūtu, pārējās 3/4 – ar valsts īpašumu.

▲ 100 rubļu, Latvijas valsts kases zīme. Izplatīta 1919. gadā.

Kreditbiļete ir naudaszīme, ko izmanto kā apgrozības un maksāšanas līdzekli, bet tai nav savas patstāvīgas vērtības. Kreditbiļetes apgrozībā aizvieto pilnvērtīgu naudu.

◀ 50 rubļu valsts kreditbiļete.

Izlaista 1899. gadā – Krievijas imperatora Nikolaja I laikā.

Parādzīme ir papīrnaudas veids, kas aizstāj naudas apgrozībā pilnvērtīgu naudu. Parādzīmes parasti izlaiž vietējās pašvaldības vai atsevišķi resori. Tādas bija Liepājas (1915.–1919. g.), Jelgavas (1915.–1919. g.), Ventspils (1915. g.) un Rīgas (1919. g.) pilsētas pašvaldības parādzīmes.

▲ Liepājas pilsētas pašvaldības 1915. gadā izlaisto parādzīmju reklāmas kartīte.

▲ 1 kapeika, Ventspils pilsētas pašvaldības parādzīme. Izlaista 1915. gadā.

Arī **maiņas zīme** ir papīrnauda, kas aizvieto apgrozībā pilnvērtīgu naudu.

◀ 5 rubļu loksne, Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīme. Izlaista 1919. gadā.

Bankas un kredītiestādes – pārmaiņās un stabilitātē

*Rīgas kungi, namnieciņi,
Man naudiņas aizdodiet!
Uz rudeni atvedīšu
Baltu linu vezumiņu.*

Banka* (franču val. *banque*) ir specializējies uzņēmums naudas, vērtspapīru, norēķinu un kredīta operāciju veikšanai, kapitāla uzkrāšanas un aprites veicināšanai.

Līdz ar preču-naudas attiecību attīstību radās nepieciešamība naudu uzglabāt drošībā, to aizņemties vai arī samainīt citu pret citu dažādu valstu naudaszīmes. Jau tālā pagatnē šīs trīs vēlmes

apmierināja senie ēģiptiešu priesteri, jo svētnīcas uzskatīja par drošākajām naudas un citu vērtību uzglabāšanas vietām. Bankām līdzīgas vietas radās arī Babilonijā 7.–5. gs. pr. Kr., tāpat Fenīcijā un Kartāgā 4.–3. gs. pr. Kr. Senajā Grieķijā pie svētnīcām darbojās trapezīdi (no grieķu val. *trapeza* – galds), kas pieņēma noguldījumus un izsniedza aizdevumus, iekasējot procentus. Par naudas mijēju un aizdevēju darbības vietām kļuva tirgus laukumi, kur pastāvīgi atradās viņu galdi (itāļu val. *banca* – galds). Ja kādam likās, ka ir apkrāpts, viņš naudas mijēja jeb auglotāja galdu apgāza (*banco rotta*). Salauzts vai apgāzts galds liecināja par naudas mijēja maksātnespēju. Tā radies vārds “bankrots”*.

Bankrots.

Viduslaikos pirmo banku mūsdienu izpratnē – Svētā gara banku Ziemeļitālijā – nodibināja katoļu baznīca. Itāliešu tirgotāju – baņķieru darbība aptvēra arī Angliju, Franciju, Spāniju, Vāciju un Nīderlandi. Radās pat Florences baņķieru dzimtas, piemēram, Bardi, Peruci, Mediči, un to rosība sasniedza kulmināciju 15.–16. gadsimtā. Vienlaikus arī citās zemēs parādījās savi vietējie tirgotāji – baņķieri, no kuriem izslavētākie bija Dienvidvācijas dzimtu pārstāvji – Venzeri, Baumgartneri un Fugeri.

Līdzīgs banku veidošanās process noritēja arī Latvijā. Viduslaikos lielākais finansiālais spēks šeit bija Livonijas ordenis un katoļu baznīca. Domkapituls, klosteri un provinces baznīcas bija galvenie naudas aizdevēji muižniekiem un namniekiem. Aizdevumus un procentu maksājumus nodrošināja ar parādnieku nekustamajiem īpašumiem. 16. gadsimta sākumā parasti kredītu izsniedza par 6 % gadā. Bet, piemēram, Rīgas arhibīskapijā atmaksāt kredītu vajadzēja Vasarsvētkos, un norēķināšanās vieta bija Limbaži. Reformācijas kustības ietekmē muižnieki piespieda pārcelt maksājumu termiņu no Vasarsvētkiem uz Miķeļiem un aizdevuma procentus samazināt no 6 līdz 5.

Rietumeiropā 16.–17. gs. lielākajās tirdzniecības pilsētās pēc tirgotāju gildes iniciatīvas un ar pilsētas valdes atbalstu veidojās tā sauktās žirobankas (itāļu val. *giro* – apgrozība, apgrozījums), kuru galvenā funkcija bija starpniecība norēķinos, turklāt tās līdzēja novērst grūtības tirdzniecībā, kas radās sliktas raudzes monētu dēļ. Tādas žirobankas bija Venēcijas *Banco di Rialto* (dibināta 1587. g.) un *Banco del Giro* (1619. g.), Amsterdamas (1609. g.) un Nirnbergas (1621. g.) banka.

Mūsdienu kredītu sistēmas veidošanās process aizsākās 17. gs. otrajā pusē Anglijā. 1694. gadā nodibinājās Anglijas Banka (*Bank of England*). Feodāli dzimtbūtnieciskajā Krievijā 1754. gadā imperatore Elizabete kā kredītiestādi nodibināja Muižnieku banku, bet 1860. gadā tika izveidota Krievijas impērijas Valsts banka.

Atkarībā no bankas funkcijām izdalāmas naudas emisijas* jeb izlaides bankas, komercbankas, investīciju bankas, krājbankas un speciālās (hipotēku, lauksaimniecības, ārējās tirdzniecības) bankas.

Arī Latvijas teritorijā vietējās bankas mēģināja dibināt 17. gs., tā sauktajos zviedru laikos. Rīgas tirgotājiem, kas aktīvi iesaistījās starptautiskajā tirdzniecībā, bija labi zināmas ārzemju kredītiestādes. Stokholmā kopš 1657. gada darbojās bijušā Rīgas tirgotāja Vitmahera-Palmstruha dibinātā aizdevumu un žirobanka, taču Rīgas rāte noraidīja uzņēmīgā vīra priekšlikumu nodibināt Rīgā viņa bankas nodaļu. Acīmredzot Rīgas lielkungiem bija izdevīgāk, ja šeit aktīvi darbojās neskaitāmi augļotāju un naudas mijēju veikali. 1675. gadā Rīgas namnieki iesniedza Zviedrijas karalim Kārlim XI plašu memorandu, lūdzot ierīkot Rīgā aizdevu banku un novērst nekārtības Rīgas pilsētas naudas kaltuvē. Pēc namnieku atkārtotām sūdzībām beidzot 1693. gadā pati Rīgas rāte bija spiesta lūgt karali dot atļauju ierīkot Rīgā banku. Politisku iemeslu dēļ karalis vilcinājās, bet tad sākās Ziemeļu karš (1700.–1721. g.), un projektu vairs nevarēja realizēt.

Pēc Nīstades miera līguma noslēgšanas (1721. g.) strauji sāka atdzimt Rīgas tirdzniecība, taču tirgotāji bija spiesti par aizņēmumiem maksāt 15–20 % gadā. 1734. gadā tirgotāju gilde akceptēja Ārenda Bērensa aizdevu kases dibināšanas projektu. Šim nolūkam Krievijas imperatore Anna aizdeva 100 000 Albertdālderu, nosakot, ka nauda izlietojama vienīgi tirdzniecības veicināšanai.

1736. gada sākumā Rīgas pilsētas vadība iesniedza projektu, kas paredzēja nodibināt Tirdzniecības kasi, kas rīkotos ar aizdevumiem. Jau 1736. gada 23. februārī kase izsniedza pirmo aizdevumu – 1000 Albertdālderu. Naudu kase aizdeva galvenokārt pret precēm – liniem, kaņepājiem, kokiem, ādām, siļķēm, taukiem, tabaku, cukuru u. c. Ieķīlātās preces parasti glabājās to īpašnieka noliktavā, bet ar kases zīmogu.

1794. gadā Rīgas pilsētas galva lūdza ģenerālgubernatoru baronu Pāleni apkarot spekulāciju ar dālderiem un atļaut Rīgas tirgotājiem dibināt Diskonta kasi. Tā kā 19. gs. pirmajā pusē $\frac{2}{3}$ no visa Krievijas eksporta un importa gāja caur Latvijas un Igaunijas ostām, Rīgā sākās īsts naudas bads. Tādēļ Diskonta kases darbību paplašināja, piešķirot tai emisijas tiesības*, bet 1873. gadā tā kļuva par banku. Kopš 1820. gada Rīgā darbojās arī Krievijas Komercbankas Rīgas nodaļa, bet Rīgas Biržas komitejas 1864. gadā dibinātā Biržas banka bija modernākā visā Baltijā.

20. gadsimta sākumā, Pirmā pasaules kara priekšvakarā, Rīga bija izveidojusies par vienu no saimnieciski attīstītākajām lielpilsētām Krievijas impērijā. Latvijā 1914. gadā darbojās 4 Krievijas Valsts bankas nodaļas, 12 Pēterburgas Bankas nodaļas un 5 vietējās bankas. Šo finanšu sistēmu sagrāva karš un tā radītās jukas.

Jaunā Latvijas Republika tūdaļ ķērās pie savas finanšu politikas izstrādāšanas un īstenošanas.

1922. gadā tika nodibināta Latvijas Banka ar naudas emisijas tiesībām, bet tā veica arī noguldījumu, vērtspapīru, valūtas un citas operācijas. Latvijas Bankas sākotnējais pamatkapitāls bija 10 miljoni latu. 1922. gadā tika nodibināta arī valsts Zemes banka, 1924. gadā – Hipotēku banka. Līdztekus darbojās arī akciju bankas, lielākās no tām – Kooperatīvā tranzītbanka, Latvijas Privātbanka, Liepājas Banka, Rīgas Ārējās tirdzniecības banka, Rīgas Kredītbanka, Rīgas Komercbanka, Rīgas Tirgotāju banka, Latvijas Komercbanka.

1940. gadā Latvijas Banku reorganizēja par PSRS Valsts bankas Latvijas republikānisko kantori (kopš 1987. gada – Latvijas Republikāniskā banka),

kas pastāvēja līdz 1991. gada 3. septembrim, kad pilnīgi patstāvīgu darbu uzsāka Latvijas Banka. Tā kļuva par mūsu valsts centrālo un emisijas banku. Šo statusu galīgi nostiprināja Latvijas Republikas *Likums par bankām* un *Likums par Latvijas Banku*, ko pieņēma 1992. gada 19. maijā.

▲ Unibankas filiāle, 20. gs. beigas.

▼ Krievijas impērijas Valsts Bankas kantora ēka Rīgā, atklāta 1905. g., arhitekts A. Reinbergs. Mūsdienās Latvijas Banka.

▲ Rīgas Diskonta bankas ieejas portāls Rātsnamā, 19. gs.

▼ Rīgas Komerčbankas ēka Šķūņu ielā, ap 1900. gadu.

▲ Diskonta bankas seifi.

▼ Rīgas Kredītsabiedrības nams, ap 1900. gadu.
(Šodien Latvijas Krājbanka Smilšu un Jēkaba ielas stūrī).

Naudas sistēmu haoss Latvijā (1914.–1920. g.)

Sākoties Pirmajam pasaules karam, arī Latvijas teritorijā iestājās vairākus gadus ilgs finanšu sistēmas un naudas saimniecības nestabilitātes un haosa periods, kas turpinājās līdz pat Latvijas Republikas nacionālās valūtas – lata – ieviešanai 1922. gadā. Jau dažas nedēļas pēc kara sākuma – 1914. gada 23. augustā (pēc jaunā stila – 5. septembrī) – ar Krievijas cara pavēli tika pārtraukta banknošu apmaiņa pret zeltu. Bet 1917. gadā Krievijas Pagaidu valdība izlaida jauna parauga valsts kredītbiļetes – ar 250 un 1000 rubļu (t. s. Domes naudu), kā arī 20 un 40 rubļu (t. s. kerenkas) nominālvērtību. Pagaidu valdība turpināja iespiest arī 1905.–1912. gada parauga papīra naudaszīmes, turklāt naudas vietā ļāva izmantot vairāku veidu valsts vērtspapirus.

Šādi līdz pat 1919. gada aprīlim rīkojās arī 1917. gada oktobra apvērsuma rezultātā pie varas nākusī Krievijas lielinieku valdība. Visas minētās naudaszīmes bija apgrozībā arī Latvijas teritorijā un kopā ar citām okupācijas un vietējās varas naudaszīmēm radīja haosu naudas aprītē.

▲ 20 rubļu, Krievijas valsts kases zīme, t. s. kerenka. Izlaista 1917. gadā.

Latvijas valstij nodibinoties, šeit likumīgie maksāšanas līdzekļi bija vācu papīra markas un Ostbankas kases zīmes – ostrubļi un ostmarkas. Vidzemē tomēr galvenais maksāšanas līdzeklis joprojām bija Krievijas cara laika kredītbiļetes. Bez tam apgrozībā Latvijā aizvien vēl bija “Domes nauda” un “kerenkas”*.

Tautas padome, proklamējusi valsti 1918. gada 18. novembrī, sākotnēji naudas lietām īpašu vērību neveltīja, jo acīmredzot nebija rasts šī jautājuma risinājums. Steigā izstrādātajā likumprojektā par īstermiņa 5 % aizņēmumu to tā arī noteica Krievijas cara rubļos, jo tiem gan Tautas padome, gan tauta uzticējās visvairāk – vēl labā atmiņā bija laiks, kad šī nauda bija stabila un ar zelta segumu. Otrs uzticēšanās iemesls bija tas, ka Krievijas impērijas nauda savulaik tomēr bijusi valsts nauda. Dažādu svešu naudu izmantošana ar savstarpējās apmaiņas piespiedu kursu bija apgrūtinoša. Kursu attiecība bija atkarīga no Krievijas un Vācijas ekonomiskajiem un politiskajiem apstākļiem, tādēļ Latvijas valdības pašas spēkos nebija šos kursus regulēt, jo katra valdība var segt savus izdevumus arī ar papirnaudas pārmērīgas izlaišanas palīdzību. Lai daudz maz pārvarētu kara izraisītās ekonomiskās grūtības, 1915. gadā Liepājas, Jelgavas un Ventspils pašvaldība izlaida īpašas parādzīmes kā savu naudu, bet 1919. gadā Liepāja, Jelgava un Rīga – jau kā maksāšanas līdzekļi Latvijas brīvvalstī.

▲ 3 rubļi, Liepājas pilsētas pašvaldības parādzīme. Iespiesta 1915. gadā (II emisija).

▲ 5 kapeikas, Ventspils pilsētas pašpārvaldes parādzīme. Iespiesta 1915. gadā.

▲ 10 rubļu, Jelgavas pilsētas pašvaldības parādzīme. Iespiesta 1919. gadā (III emisija).

▲ 3 rubļi, Rīgas pilsētas pašvaldības parādzīme. Iespiesta 1919. gada augustā.

✓ Brīvības cīņu laikā īpaša nauda radās pat Jāņa Skujiņa komandētajam Latgales partizānu pulkam – dažādu izlaidumu papirnaudas zīmēm uzspiežot rotas komandiera zīmogu. Par šo naudu, ko tautā sauca par Skujiņa naudu, galvenokārt tika pirkti pārtika no zemniekiem, jo pulkam vajadzēja pašam sevi apgādāt. J. Skujiņš sacījis: “Kad karš beigsies un būs miers, tad Latvijas valdība par produktiem pēc šīs naudas vērtības jums samaksās. Ja tā nenotiks, tad vērtība kā kara laika nodeva būs jāpacieš” (no Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera kapteiņa K. Kevešāna piezīmēm).

▲ Cēsis, kur lielinieku vara pastāvēja no 1918. gada 23. decembra līdz 1919. gada 23. maijam, izlaida Cēsu apriņķa Strādnieku deputātu padomes izpildu komitejas maiņas zīmes 5 un 10 rubļu nominālvērtībā ar bargo brīdinājumu, ka šo kuponu viltotāji tiks nošauti.

▲ 5 rubļi, Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīme. Iespiesta 1919. g. aprīlī–maijā.

P. Stučkas valdība ar 1919. gada 7. aprīļa rīkojumu izlaida Rīgas Strādnieku deputātu padomes maiņas zīmes 1, 3, 5 un 10 rubļu nominālvērtībā. Pēdējās Latvijas kultūrvēsturē ir savdabīgas ar to, ka tās zīmējuši ievērojami latviešu mākslinieki Konrāds Ubāns, Ansis Cīrulis, Ludolfs Liberts un Burkards Dzenis.

Latvijas valstij naidīgās krievu brīvprātīgās Rietumu armijas virspavēlnieks Bermonts-Avalovs 1919. gada 6. oktobrī Jelgavā bija nodibinājis īpašu administratīvu pārvaldi un arī uzsāka savas naudas – 1, 5, 10 un 50 marku – izlaidi.

✓ 10 marku, krievu brīvprātīgās Rietumu armijas pagaidu maiņas zīmes. Iespiestas 1919. gada. oktobrī Jelgavā.

Nauda Latvijas brīvvalsts laikā (1918.–1940. g.)

Drīz vien pēc Latvijas valsts proklamēšanas Pagaidu valdība Liepājā 1919. gada 29. janvārī nolēma: „.. izlaist Latvijas valsts kases zīmes, kuras būtu nodrošinātas ar visu valsts mantu un ienākumiem un pagaidām izpildītu naudas vietu... Valsts kases zīmes izdodamas rubļos un kapeikās – 1, 3, 5, 10, 50 kapeikās un 1, 3, 5, 10, 25 100 un 500 rubļu vērtībā. Pie visām maksāšanām līdz ar Latvijas naudu pieņemama arī austrumu (*ost*) un krievu cara nauda pēc kursa: 1 Latvijas rublis = 1 ostrublis = 2 vācu markas = 1 rbļ. 50 kap. krievu cara naudā.”

▲ 10 rubļu, Latvijas valsts kases zīme.
Iespiesta 1919.–1920. gadā.

▲ 1 rublis, Latvijas valsts kases zīme.
Iespiesta 1919.–1920. gadā.

▲ 25 rubļi, Latvijas valsts kases zīme.
Iespiesta 1919.–1920. gadā.

▲ 5 rubļi, Latvijas valsts kases zīme.
Iespiesta 1919.–1920. gadā.

▲ 50 rubļu, Latvijas valsts kases zīme.
Iespiesta 1919.–1920. gadā.

▲ 100 rubļu, Latvijas valsts kases zīme. Iespiesta 1919.–1920. gadā.

▲ 500 rubļu, Latvijas valsts kases zīme. Iespiesta 1919.–1920. gadā.

Valdība tomēr vilcinājās atzīt Latvijas rubli par vienīgo maksāšanas līdzekli valstī.

Likumprojektu par valsts kases zīmēm kā vienīgo maksāšanas līdzekli izstrādāja jau 1919. gada augustā, bet toreizējais finanšu ministrs R. Erhards to tālāk nevirzīja. Viņš uzskatīja, ka līdz ar Latvijas rubļa pasludināšanu par vienīgo maksāšanas līdzekli ir jāpieņem arī visaptverošs likums par Latvijas naudas sistēmu. Notika vairākas apspriedes, taču to rezultāts bija tikai garie apspriežu protokoli. Tad 1920. gada sākumā toreizējais Ministru prezidents Kārlis Ulmanis kategoriski pieprasīja likumprojektu par Latvijas rubli iesniegt Tautas padomei. Beidzot 1920. gada 18. marta sēdē tā pieņēma *Likumu par vienīgo maksāšanas līdzekli un agrāko līgumu un parādu nokārtošanu*, kas noteica, ka vienīgais likumīgais maksāšanas līdzeklis Latvijā ir Latvijas nauda un valsts kases zīmes.

Lai īstenotu sekmīgu monetāro politiku, radās nepieciešamība dibināt Latvijas Banku ar naudas emisijas tiesībām. Bankas pagaidu statūti tika apstiprināti 1922. gada 19. septembrī ar Ministru kabineta lēmumu, un tās sākotnējais kapitāls bija 10 miljoni latu. Bet 1923. gada 24. aprīlī Saeimas plenārsēdē apstiprināja Latvijas Bankas statūtus. Jau 1922. gada 2. novembrī Latvijas Banka laida apgrozībā 10 latu pagaidu banknoti – 500 Latvijas rubļu naudaszīmi ar uzdruku *10 latu*.

Laikā no 1922. līdz 1940. gadam Latvijas Banka laida apgrozībā banknotes ar 10, 20, 25, 50, 100 un 500 latu nominālvērtību. Jau 1923. gadā Rīgā tika izgatavota 100 latu naudaszīme (mākslinieki Rihards Zariņš un Kārlis Krauze). Latvijas Valstspapīru

▲ 10 latu, Latvijas Bankas pagaidu banknote (500 Latvijas rubļu naudaszīme ar 1922. gada uzdruku *10 latu*).

spiestuvē izgatavotās naudaszīmes tomēr bija vāji aizsargātas pret viltošanu, tāpēc saskaņā ar Latvijas Bankas Padomes lēmumu turpmāk (1924.–1938. g.) visas Latvijas Bankas banknotes tika iespiestas Lielbritānijā (arī naudaszīmju grafiskos attēlus veidoja britu mākslinieki). Vienīgi 1939. gadā apgrozībā laistā 100 latu banknote izgatavota Latvijas Valstspapīru spiestuvē (mākslinieki Jānis Šternbergs un Kārlis Krauze). Līdz 1931. gada 8. oktobrim pastāvēja brīva banknošu apmaiņa pret zelta stieņiem, līdz pasaules ekonomiskās krīzes laikā Lielbritānija atteicās no banknošu apmaiņas pret zeltu un atcēla zelta standartu. Šim piemēram sekoja arī tās valstis, kuru naudas sistēma bija piesaistīta Lielbritānijas valūtai, to skaitā arī Latvija.

▲ 20 latu, Latvijas Bankas naudaszīme. Iespiesta 1925. gadā.

▲ 100 latu, Latvijas Bankas naudaszīme. Iespiesta 1939. gadā.

▲ 20 latu, Latvijas Bankas naudaszīme. Iespiesta 1924. gadā.

Finanšu ministrija savukārt emitēja valsts kases zīmes ar 5, 10 un 20 latu nominālvērtību, un tās izgatavoja Latvijas Valstspapīru spiestuvē Rīgā. Valsts kases zīmju grafiskā risinājuma autori bija Rihards Zariņš, Kārlis Krauze un Harijs Gricēvičs. Valsts kases zīmes par vienu ceturtdaļu tika nodrošinātas ar zeltu vai stabilu ārzemju valūtu, bet pārējā daļa – ar valsts mantu.

▲ 50 latu, Latvijas Bankas naudaszīme. Iespiesta 1938. gadā.

▲ 5 lati, Valsts kases zīme. Iespiesta 1926. gadā.

▲ 100 latu, Latvijas Bankas naudaszīme. Iespiesta 1923. gadā.

▲ 10 latu, Valsts kases zīme. Iespiesta 1925. gadā.

▲ 10 latu, Valsts kases zīme. Iespiesta 1933. gadā.

▲ 5 latu, Valsts kases maiņas zīme. Iespiesta 1940. gadā.

Apdrozībā tika laistas arī 1, 2, 5, 10, 20, 50 santīmu un 1, 2, 5 latu monētas. Monētu grafisko attēlu autori bija trīs mākslinieki – Rihards Zariņš (1923. gadā kaltie santīmi un 5 latu monēta), Jānis Roberts Tilbergs (1 un 2 latu monētas) un Ludolfs Liberts (1937. gadā kaltie santīmi). Sākotnēji metālnaudu – santīmus – kala Šveicē, tad sudrabnaudu un vēlāk arī santīmus – Lielbritānijā, bet 1937. gadā atklāja savu monētu kaltuvi pie Valstspapīru spiestuves Rīgā.

▲ Santīmi

Latvijas Bankas reklāmas izdevums ►
20. gs. 30. gadu beigās.

▲ Latvijas Tautas bankas aicinājums
20. gs. 20. g. beigās–30. g. sākums.

Nebrīvē ar červonciem, reihsmarkām, rubļiem un kapeikām (1940.–1992. g.)

1940. gada 17. jūnijā Latviju okupēja Sarkanā armija, bet 5. augustā Latvija tika inkorporēta PSRS. Ar 1940. gada 10. oktobri Latvijas Bankas vietu ieņēma PSRS Valsts bankas Latvijas republikāniskais kantoris kā centralizētās PSRS banku sistēmas sastāvdaļa.

Lats kā maksāšanas līdzeklis kādu laiku palika spēkā arī pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā. Toreizējais Latvijas Bankas padomes priekšsēdētājs Ādolfs Klīve liecināja, ka jau 1940. gadā naktī no 12. uz 13. jūliju (t. i., pirms Latvijas iekļaušanas PSRS) tika izņemti un aizvesti Latvijas Bankas zelta, valūtas un sudraba monētu krājumi kopsummā par 13–14 miljoniem latu,

▼ Červonci

Bet 1941. gada jūnijā Latviju okupēja Vācijas karaspēks. Nacistu okupācijas laikā tika īstenota īpaša okupētajām zemēm paredzēta naudas politika, kuras mērķis bija šo zemju pakļaušana un izlaupīšana, laižot apgrozībā speciāli izgatavotas naudaszīmes. Kādu laiku līdzās okupācijas reihsmarkām kā likumīgs maksāšanas līdzeklis apgrozībā palika arī PSRS rublis. Vērtības attiecība starp rubli un reihsmarku bija šāda: 10 rubļu = 1 reihsmarka.

niķeļa monētas 6,6 milj. Ls vērtībā un bronzas monētas 0,5 milj. Ls vērtībā. 1941. gadā, sākoties karadarbībai Latvijas teritorijā, padomju ierēdņi aizveda sev līdzī sudraba, niķeļa un bronzas monētas kopsummā par 18,4 miljoniem latu.

PSRS naudas sistēma Latvijā tika ieviesta pakāpeniski. Saskaņā ar Latvijas PSR Tautas komisāru padomes 1940. gada 25. novembra lēmumu tika noteikts šāds lata un PSRS rubļa kurss: 1 lats = 1 rublis. Latvijā sākās divu valūtu – lata un PSRS rubļa – vienlaicīga aprīte, kas turpinājās četrus mēnešus. Iedzīvotājus iepriekš nebrīdinot, 1941. gada 25. martā latu anulēja. Par vienīgo likumīgo maksāšanas līdzekli Latvijā kļuva PSRS rublis.

▼ Rubļi

▼ 50 reihsmarku, Vācijas Valsts kredītkases zīmes. Nedatēts izlaidums [03.05.1940.].

Pēc Otrā pasaules kara Latvija atkal nonāca PSRS finanšu sistēmā. Gan naudas emisijas, gan valsts kases funkcijas veica PSRS Valsts banka, bet Latvijas PSR naudas sistēma bija nonākusi pilnīgā tās kontrolē. Līdz ar to Latviju skāra arī 1947., 1961. un 1991. gada PSRS naudas reformas.

▼ Rubļi, ko laida apgrozībā pēc 1947. gada PSRS naudas reformas.

▼ Rubļi, ko laida apgrozībā pēc 1991. gada PSRS (t. s. V. Pavlova) naudas reformas.

▼ Jubilejas un piemiņas monētas

Nebrīvē ar červonciem, reihsmarkām, rubļiem un kapeikām (1940.–1992. g.)

Latvijas rublis kā pagaidu nauda un lata atgriešanās (1992.–1998. g.)

Trešās atmodas laikā jau 1990. gada 2. martā Latvijas PSR Augstākā padome pieņēma likumu *Par bankām* un lēmumu *Par Latvijas Banku*, ar ko atzina par nepieciešamu nodibināt vietējo centrālo banku – Latvijas Banku – ar naudas emisijas tiesībām.

Bet 1990. gada 31. jūlijā Augstākā padome pieņēma lēmumu *Par Latvijas Republikas naudas sistēmas izveidošanas programmu*. Latvijas Banka tūdaļ uzsāka darbu pie Latvijas nacionālās valūtas atjaunošanas 1991. gada 26. novembrī tika izveidota Latvijas Republikas Naudas reformas komiteja (I. Godmanis, E. Repše, O. Kehris), kas 1992. gada 4. maijā pieņēma lēmumu par Latvijas Bankas pagaidu naudaszīmes – Latvijas rubļa – laišanu apgrozībā. Šo naudaszīmju nominālvērtība bija 1, 2, 5, 10, 20, 50, 200 un 500 rubļu (mākslinieks Kirils Šmelkovs). Tautā šo naudu mēdza dēvēt par *repsīšiem* – bankas prezidenta Einara Repšes vārdā. Kopš 1991. gada 13. marta pie Augstākās padomes darbojās Naudaszīmju sižetiskā risinājuma komisija, kas strādāja pie lata izveides.

✓ 1, 10, 500 rubļu. Latvijas Bankas pagaidu naudaszīmes. Izlaistas 1992. gadā.

=

1992. gada 4. martā LR Augstākā Padome pieņēma likumu *Par 1922. gadā nodibinātās Latvijas Bankas tiesību pārņemšanu*. Tas nostiprināja atjaunotās bankas prestižu un pavēra ceļu Anglijā, ASV, Francijā un Šveicē noguldīto Latvijas zelta depozītu atgūšanai, kas vēlāk kalpos kā lata stabilitātes garants. Pirmā 50 gadus glabāto Latvijas zeltu Latvijas Bankas prezidentam svinīgi nodeva Francijas banka 1991. gada 22. novembrī. Nedaudz vēlāk tika pārņemts Šveices Starptautisko norēķinu bankā esošais zelts, 1992. gada 17. novembrī tika atgūts zelts no ASV Federālo rezervju sistēmas, bet 1993. gada 31. martā Latvijas Bankas kontā tika ieskaitīts zelts, ko Lielbritānijas valdība atdeva Latvijai. (Kopējais Latvijas valsts zelta daudzums 1940. gada janvārī bija 71,1 milj. latu, kas glabājās Anglijā, Francijā un Šveicē, bet ārzemju valūta – ASV un Anglijas bankās.)

1993. gada 5. martā apgrozībā visbeidzot tika izlaista jeb emitēta Latvijas Republikas īstā nacionālā valūta – lats, ko ilgāku laiku bija iespējams brīvi mainīt pret Latvijas rubļiem pēc kursa: **1Ls = 200 rubļu**.

5, 10, 20, 50, 100 un 500 latu banknošu grafiskā attēla autori ir mākslinieki Imants Žodžiks un Valdis Ošiņš, bet 1, 2, 5, 10, 20, 50 santīmu un 1 un 2 latu monētu dizainu veidojuši mākslinieki Gunārs Lūsis un Jānis Strupulis. Nauda atguva savas agrākajos gados zaudētās īstenās funkcijas. Naudas reformas veiksmīga norise un stabila lata ieviešana nenoliedzami radija labvēlīgus priekšnoteikumus pārejai uz tirgus ekonomiku. 1994. gada 14. februārī Latvijas Banka latu piesaistīja piecu pasaulē ekonomiski spēcīgāko valstu valūtu grozam (*SDR* – sk. 68. lpp.), kas vēl vairāk nodrošināja tā stabilitāti. Var sacīt, ka 1992. gada 4. maijā iesāktā Latvijas naudas reforma noslēdzās 1998. gada 20. jūlijā, kad tika izlaista pēdējā naudas apgrozībā paredzētā naudaszīme – 500 latu.

▼ Santīmi, Latvijas Bankas naudaszīmes.

Lati, Latvijas Bankas naudaszīmes ➤

▼ 1998. gadā papildus jau apgrozībā esošajām monētām tika izlaista **100 latu zelta monēta** (mākslinieki Sandra Belsone un Jānis Strupulis). Tās reversā nominālvērtību apliecinošo skaitli **100** caurvij attīstību simbolizējošs nenoslēgts aplis. 1999. gada 8. decembrī klajā nāca jauna **2 latu bimetāla monēta** (mākslinieki Gunārs Lūsis un Jānis Strupulis).

▼ 2001. gadā tika laista apgrozībā **1 lata monēta ar zemes, ģimenes atjaunošanas un mājas svētības simbola stārķa attēlu**, ko veidojusi māksliniece Olga Šilova.

▼ Jauna **1 lata apgrozības monēta ar brūnās meža skudras attēlu**, kuram dizainu veidojis Māris Putns, Artis Zvirgzdiņš, Dāvids Rubīns, bet ģipša modeli – Līgita Franckeviča, izlaista 2003. gada 25. martā, tieši tajā dienā, kad pirms desmit gadiem nonāca apgrozībā monēta ar laša attēlu.

▼ 2004. gadā paredzēts laist apgrozībā **1 lata monētu ar baravikas attēlu**, kurai dizainu ar devīzi "Tikušam sēnes aug, netikušam kāti vien", veidojis mākslinieks Guntars Sietiņš.

Pārlūkojot neatkarību atguvušajā Latvijas Republikā veiktās naudas reformas gaitu, var droši sacīt, ka tā norisinājusies sekmīgi un kopumā nav radījusi nelabvēlīgu ietekmi ne uz iedzīvotāju labklājību, ne uz ekonomikas attīstību valstī radikālo pārmaiņu laikā pēdējos divpadsmit gados. Par to liecina gan ārzemju

finanšu ekspertu pozitīvie vērtējumi, gan pašmāju sākotnējo skeptiķu tagadējie atzinumi. Neilgajā mūsu atjaunotās valsts vēsturē jau ir pierādījies, ka Latvijas rublis savulaik ir bijis nepieciešams un efektīvs kā pagaidu naudas vienība un ka pirms 10 gadiem atjaunotais lats aizvien ir bijis stabils, valsts iedzīvotāju uzticību ieguvuša un

starptautiski respektējama nacionālās valūtas vienība. Turklāt nenoliedzami mūsu lats citu pasaules valstu naudas vienību vidū izceļas gan ar māksliniecisko izpildījumu, gan ar drošumu. Par to jāpateicas daudziem jo daudziem – sākot ar Latvijas Bankas vadību un beidzot ar māksliniekiem un to ieceru īstenotājiem.

Latvijas Bankas jubilejas un piemiņas monētas

Latvijas Banka daudzkārt izmantojusi savas tiesības laist apgrozībā jubilejas un piemiņas monētas.

Latvijas Republikas naudas vēsturē **pirmās jubilejas monētas ar 2 latu** (vara-niķeļa), **10 latu** (sudraba) un **100 latu** (zelta) nominālvērtību tika izlaistas 1993. gada 10. novembrī, atzīmējot **Latvijas Republikas neatkarības 75. gadadienu** (mākslinieki Aivars Krūklis un Edgars Grīnfelds). Tās kaltas uzņēmumā *Rahapaja Oy* Somijā. Viena no šīs sērijas monētām (Ls 2) ir arī apgrozības monēta, tiesa gan, ar atšķirīgu kaluma kvalitāti. Monētu reversos atveidoti etnogrāfisko rakstu simboli: 2 latu monētai – uz septiņām horizontālām svītrām ugunskrusta un jumja zīmes apvienojums, 10 latu – uz horizontālām svītrām stūrainā saulīte ar pagarinātiem stūriem, 100 latu – uz horizontālām svītrām kuplināta jumja zīme. ▼

UNICEF programmas ietvaros izgatavotās monētas **Pasaules bērni** reversā attēlots 11 gadus vecās Gunas Bārbales zīmējums, kas ieguvis augstāko atzinību konkursā, kurā ar 4000 darbiem piedalījās vairāk nekā 3000 Latvijas bērnu. Monētas mākslinieki ir Laimonis Šēnbergs un Jānis Strupulis, un tā kalta 2000. gadā *Valcambi SA*. ➤

Latvijā kopš pagājušā gadsimta 90. gadu vidus palaikam izlaistas arī sudraba un zelta monētas, kā arī jubilejas un piemiņas monētas starptautisko monētu programmu ietvaros.

1996. gada **Atlantas Olimpiskajām spēlēm** veltītā 10 latu sudraba monēta **Kanoe airētājs** izlaista 1995. gadā (datējums – 1994); mākslinieki – Gunārs Cīlītis un Jānis Strupulis, kalta uzņēmumā *Valcambi SA* Šveicē. ➤

2000. gada **Sidnejas Olimpiskajām spēlēm** veltītas divas 1999. gadā izlaistas monētas: 10 latu zelta monēta **Šķēpa metējs** (māksliniece Olga Šilova, kalta *Valcambi SA*) un 1 lats sudraba monēta **Treka ritenbraucēji** (mākslinieki Henrihs Vorkals un Jānis Strupulis, arī kalta *Valcambi SA*). 2002. gada **Ziemas olimpiskajām spēlēm Soltleiksītijā** veltīta monēta ar **hokejista simbolu** (mākslinieks Andris Vārpa, kalta 2001. gadā uzņēmumā *Rahapaja Oy* Somijā), 2004. gada **Atēnu Olimpiskajām spēlēm** – 1 lats sudraba monēta **Grieķu-romiešu cīņa** (mākslinieki Dainis Pundurs un Ligita Franckeviča). ▼

Veidojot starptautisko monētu sēriju *Apdraudētā fauna*, 1996. gadā Latvijā izlaista 10 latu sudraba monēta *Grieze* (mākslinieki Edgars Folks un Jānis Strupulis, kalta *Valcambi SA*), bet 1999. gadā – 1 lata sudraba monēta *Eiropas ūdele* (mākslinieki Edgars Folks un Ligita Franckeviča, kalta *Valcambi SA*). ▼

Starptautiskās 24 monētu programmas *Millennium* ietvaros 1999. gadā tika izlaista 1 lata sudraba monēta, kas atgādina pogu, kuras sūtība būtu noturēt, nostiprināt, apliecināt saikni starp pagātņi un tagadni (mākslinieki Gunārs Cilītis un Jānis Strupulis, kalta *British Royal Mint*). ▼

Savukārt 10 latu sudraba monēta *Gafelšoneris "Julia Maria"* izlaista 1996. gadā kā atgādinājums tam, ka latviešu meistaruru būvētie burinieki bijuši sastopami gluži vai visās lielākajās pasaules ostās (mākslinieks Jānis Strupulis, datējums – 1995. Kalta *Valcambi SA*). ▼

▼ Tas pats dizains izmantots starptautiskās monētu programmas *Pasaules mazākās zelta monētas* ietvaros 1997. gadā, izlaižot 10 latu zelta monētu.

◀ Vairākas monētas izlaistas starptautiskās monētu programmas *Kuģniecības vēsture* rosinātajā sērijā "Latvijas kuģi", tostarp 1998. gadā 10 latu sudraba monēta *Rīgas kuģis* (datēta ar 1997. g., kalta *Valcambi SA*). Tajā redzams arheoloģiskajos izrakumos atsegtais 12. gs. kuģa vraks (mākslinieki Arvīds Priedīte un Ligita Franckeviča).

◀ 10 latu sudraba monēta *Ledlauzis "Krišjānis Valdemārs"* 1998. gadā tapa kā veltījums 20. gadsimta 20.–30. gadu Latvijas flotei (mākslinieki Arvīds Priedīte un Jānis Ronis, kalta *Valcambi SA*).

◀ 20 latu zelta monēta *Fregate "Gekrōnte Ehlendt"* izlaista 1997. gadā kā atgādinājums par Kurzemes un Zemgales hercogisti, kuras valdnieka Jēkaba laikā būvētie kuģi spēja sasniegt Āfriku un Vidusameriku (mākslinieki Arvīds Priedīte un Jānis Strupulis, kalta *Valcambi SA*).

▼ *Likteņa monēta* – apliecina cilvēka eksistences divus pamataspektus – brīvību un nolemtību (mākslinieki Ilmārs Blumbergs un Jānis Ronis, kalta 2001. g., datējums – 2002, *Münze Österreich* Austrijā). Darbs šīs programmas monētu izveidē turpinās.

▼ 2002. gadā izlaista jaunceļamajai Nacionālajai bibliotēkai veltīta monēta ar tautas gara brīvības (*Gaismas pils*) un cilvēka radošajā mūžā pārvaramo grūtību (*Stikla kalns*) simboliem (mākslinieki Arnis Kleinbergs un Jānis Strupulis, kalta *Rahapaja Oy*).

▼ Īstenojot nacionālo monētu programmu *Latvija. Laikmetu grieži un laikmetu vērtības*, paredzēts izlaist 12 monētas četrās sērijās. Jau ir izkaltas četras naudaszīmes. Sērijā *Pamati: Zeme* – matērija kā visa dzīvā pamats un vienīgais spēka avots (mākslinieki Juris Petraškēvičs un Ligita Franckeviča, kalta 2000. g., *Rahapaja Oy*);

▼ *Debess* – gaisma un tumsa (mākslinieki Juris Petraškēvičs un Ligita Franckeviča, kalta 2001.g. *Rahapaja Oy*);

▼ *Liktenis* – zelta ābele simbolizē dievišķo spēku piedāvāto zemes dzīves gandarījumu (mākslinieki Juris Petraškēvičs un Ligita Franckeviča, kalta 2002. g. *Rahapaja Oy*).

1995. gadā izlaista 1 lata sudraba monēta *Apvienoto Nāciju Organizācijas 50 gadi* (mākslinieki Henrihs Vorkals un Jānis Strupulis). Kalta 1995.–1996. gadā (datējums – 1995) uzņēmumā *British Royal Mint* Londonā. Tās reversā attēls un uzraksts simbolizē Latvijas atgriešanos brīvu un demokrātisku nāciju saimē. ➤

▼ Monētu programma *Hanzas savienība* veltīta astoņām Latvijas Hanzas pilsētām (Rīgai, Cēsīm, Valmierai, Koknesei, Straupei, Limbažiem, Kuldīgai un Ventspilij). No šīs sērijas jau ir izgatavotas vairākas monētas. *Ventspilij* veltītā veidota 2000. gadā – ar pilsētas ģerboņa, Livonijas ordeņa pils un Hanzas laika kuģa attēliem (mākslinieki Gunārs Krollis un Jānis Strupulis, kalta *Rahapaja Oy*).

▼ *Cēsīm* 2001. gadā izkala monētu ar pilsētas Hanzas laika ģerboņa, Livonijas ordeņa pils un kuģa attēliem (mākslinieki Gunārs Krollis un Jānis Strupulis, kalta *Rahapaja Oy*).

▼ *Kuldīga* 2002. gadā tika pie savas monētas ar pilsētas ģerboņa, Ventas rumbas, Hanzas laika kuģa attēliem un Kuldīgas ainavas elementiem (mākslinieki Gunārs Krollis un Jānis Strupulis, kalta *Rahapaja Oy*).

▼ *Zelta Pieclatnieks* (mākslinieki Gunārs Cilītis un Ligita Franckeviča) ir veltījums Latvijas valsts nacionālās valūtas atjaunotnes 10 gadu jubilejai – ar grafiķa Riharda Zariņa veidoto vēsturiskās sudraba piecu latu monētas sižetu (tautumeitas seja profilā) kā tautas bagātības un brīvības simbolu.

Visapkārt Rīgai braucu,
 Neviens mani nepazīna;
 Naudas māte, tā pazina,
 Tā apbēra sudrabiņu.

Rīgas 800 gadu jubilejai Latvijas Banka veltījusi īpašu sudraba monētu sēriju. Iekālot sudrabā katru no Rīgas vēstures gadsimtiem, šīs neparastās monētas ir padarītas par miniatūriem pilsētas pagātnes atspulgiem. To aversos likti Rīgas ģerboņi to vēsturiskajā attīstībā, bet reversos – Rīgas un Latvijas likteņgrāmatā būtiski tēli, raksturojoši katru no astoņiem gadsimtiem (mākslinieki Laimonis Šēnbergs, Gunārs Cīlītis, Ligita Franckeviča un Jānis Strupulis). Šī sudraba naudaszīmju sērija kalta no 1996. līdz 1998. gadam firmā *British Royal Mint*. Nekur pasaulē nevienai citai pilsētai nav radīta tik reprezentējoša un saturiski bagāta monētu sērija.

16. gs. – senāka Rīgas panorāma no 1550. g. Sebastiana Minsterā "Kosmogrāfijas jeb visu zemju grāmatas" ▲

17. gs. – zviedru laikā izveidoto Rīgas nocietinājumu plāns, kad Rīga bija varenākā Zviedrijas impērijas pilsēta ▲

13. gs. – bīskaps Alberts ▲

18. gs. – Melngalvju nams ▲

14. gs. – zeltīts Hanzas kuģis Lielās gildes ģerbonī ▲

19. gs. – Dziesmu svētku dalībnieki ar "Ligo" karogu ▲

15. gs. – Lielais Kristaps ar Kristus bērniņu ▲

20. gs. – Brīvības pieminekļa Brīvības statuja ▲

Vēsturiskās monētu savienības

Vēlajos viduslaikos sīko valstisko veidojumu pārlieku dažādie naudas kalšanas noteikumi apgrūtināja ekonomisko attīstību, tādēļ daudzviet, it īpaši sadrumstalotajā Vācijā, radās monētu savienības, piemēram, *Vendu monētu savienība* (*Wendischer Münzverein*) – 1379. gadā; *Reinas monētu savienība* (*Rheinischer Münzverein*) – 1386. gadā; *Rapenu monētu savienība* (*Rappenmünzbund*) – 14. gs. Elzasā – un citas. Tām var pieskaitīt arī 1422.–1426. gadā izveidojušos *Livonijas monētu savienību*.

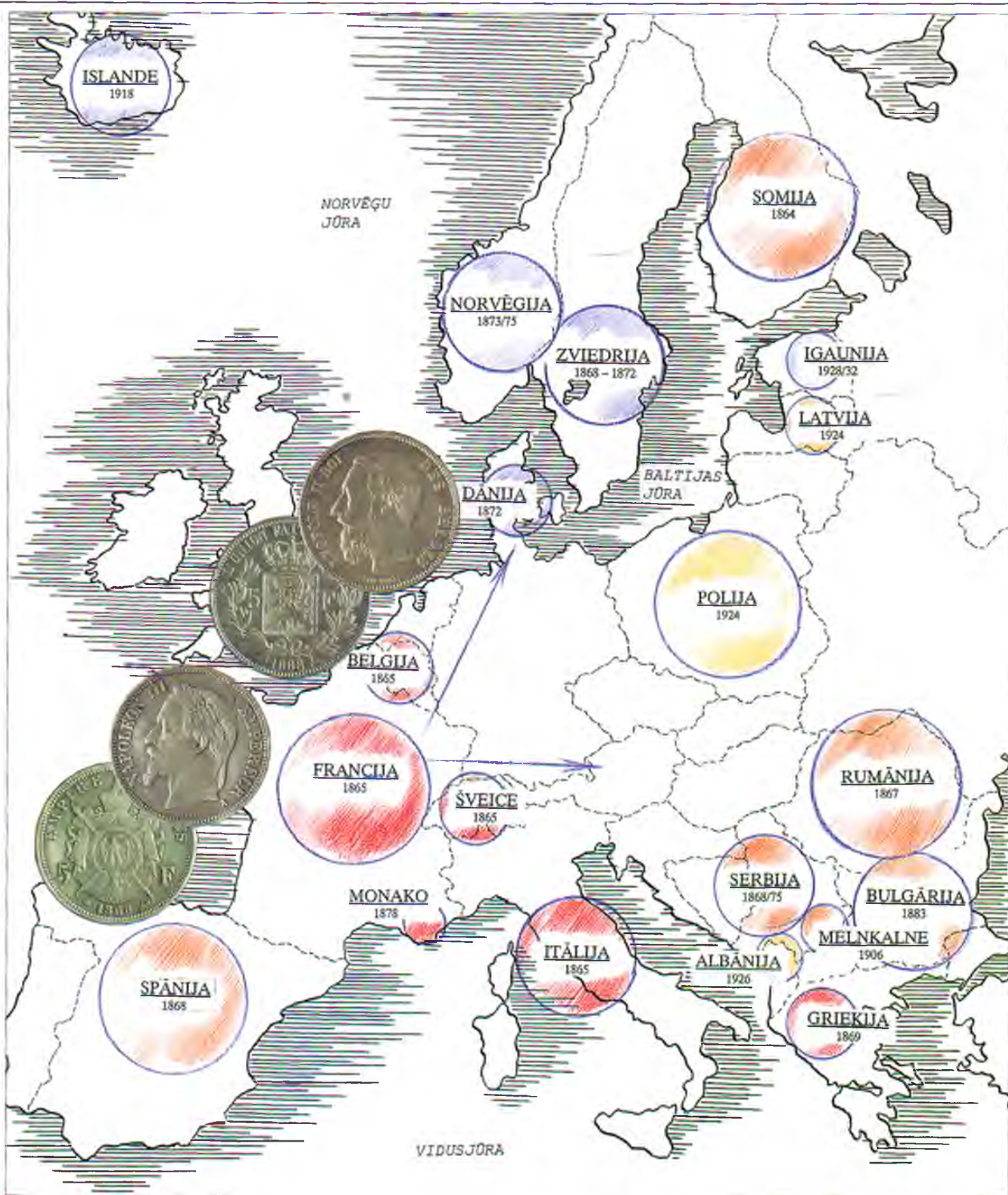
▲ **Viteni un dreilingi.** Kalti Greifsvaldē, Vismārā un Štrālzundē pēc 1379. gada.

Vendu monētu savienība nodibinājās Ziemeļvācijā, apvienojoties Hanzas tirdzniecības savienības pilsētām – Hamburgai, Lībekai, Vismārai un Lineburgai; 1381. gadā tām pievienojās Rostoka un Štrālzunde, bet pēc kāda laika – arī Greifsvalde un Hannovere. Kopīgi tika izlaisti sudraba viteni (sākumā 176 šādas monētas no $13\frac{1}{2}$ lotu vērtās Ķelnes svara mārkas), kas līdzinājās 4 feniņiem. Jau 1325. gadā vitenu kalšanu bija uzsākusi Lībeka, kas bija nozīmīgākā pilsēta visā Hanzā un līdz ar to arī *Vendu monētu savienībā*. Šajā savienībā kaltās monētas 14. un 15. gs. bija naudas apgrozībā arī Latvijas teritorijā, bet tad sekoja aizliegums ievest šīs monētas Livonijā, jo tās bija kļuvušas nevērtīgas. Viteni atrodami gan naudas noguldījumos (depozītos), gan arheoloģisko izrakumu vietās viduslaiku kapsētās, gan piļu un apmetņu kultūrslāņos. *Vendu monētu savienība* pastāvēja līdz 1569. gadam, kad viteni jau bija kļuvuši par sīknaudu (216 monētas no $5\frac{1}{4}$ lotu vērtās mārkas), un to vietā sāka kalt zekslingus.

Jaunajos laikos, kad veidojās nacionālās valstis, to ekonomiskajai saliedētībai bija nepieciešama arī vienota valūta. Tālab savulaik tika radīta liras apvienība, kurā iekļāvās visi tie valstiskie veidojumi, kas vēlāk apvienojās Itālijas nacionālajā valstī. Pirms gandrīz pusotra gadsimta nodibinājās *Latīņu monētu savienība* (franciski *Union latine*) – 1865. gada 23. decembrī. Tā bija Francijas, Beļģijas, Šveices un Itālijas monetārā savienība, kas bija balstīta uz franku un noteica vienveidīgu monētu sistēmas funkcionēšanu uz bimetālisma bāzes, brīvi kaļot zelta un sudraba monētas. Savienības dalībvalstu naudas vienībām bija vienāds metāla saturs – 0,29032254 g tīra zelta vai 4,5 g tīra sudraba. 1869. gadā *Latīņu monētu savienībā* iestājās Grieķija (1 drahma = 100 leptas), bet 1878. gadā – Monako (1 franks = 100 santīmi). Savienībai daļēji pievienojās arī citas valstis: 1864. gadā Somija (1 marka = 100 peniji), 1867. gadā Rumānija (1 leja = 100 bani), 1868. gadā Serbija (1 dinārs = 100 paras), 1868. gadā Spānija (1 peseta = 100 santīmi), 1883. gadā Bulgārija (1 leva = 100 stotinkas), 1906. gadā Melnkalne (1 perpers = 100 paras), bet pēc Pirmā pasaules kara, 1924. gadā, arī Latvija (1 lats = 100 santīmi) un Polija (1 zlots = 100 groši), 1926. gadā – Albānija (1 zelta franks = 5 leki = = 100 kvindari). Lai gan *Latīņu monētu savienība* beidza pastāvēt 1926. gada 31. janvārī, Latvija tās noteikto zelta standartu stingri ievēroja līdz pat 1936. gadam.

▲ Dažādas *Latīņu monētu savienības* monētas (Francijas, Itālijas, Šveices un Spānijas).

- Latīņu monētu savienība 1865. g.
- Valstis, kas savienībai pievienojās vēlāk

- Valstis, kas savienībai pievienojās pēc Pirmā pasaules kara
- Ziemeļu monētu apvienība

Savukārt ziemeļvalstis 1872. gadā izveidoja savu *Ziemeļu monētu apvienību*, kuras dalībvalstis bija Zviedrija, Dānija, Norvēģija un līdz

1918. gadam arī Islande. 1928. gadā tai pievienojās Igaunija. Šo valstu nacionālā valūta bija krona.

Pie sliekšņa – vienota Eiropas nauda

Mūsdienās, lai stabilizētu dažādu nacionālo valūtu savstarpējās attiecības, ir mākslīgi radīta starptautisko norēķinu nosacīta naudas vienība, ko mēdz dēvēt par *valūtas grozu*. Tās īstais nosaukums ir *SDR* (angļu val. *Special Drawing Rights* – speciālas aizņemšanās tiesības) – speciāli līdzekļi Starptautiskā valūtas fonda rīcībā, kurus to veidojošo valstu centrālās bankas izmanto savstarpējo norēķinu kārtīšanai. *SDR* sistēma sāka darboties 1978. gada 31. decembrī. Vienu *SDR* vienību veidoja 5 nozīmīgākās pasaules valūtas – ASV dolārs, Vācijas marka, Japānas jēna, Lielbritānijas sterliņu mārciņa un Francijas franks.

20. gadsimta otrajā pusē gandrīz visa Eiropa nonāca uz jaunas vienotas kontinentālās valūtas veidošanas viļņa. Sākotnēji tā bija tikai bezskaidras naudas norēķinu valūtas vienība ECU*, bet kopš 2001. gada – eiro, Eiropas Savienības vienotā valūta, ko ir ieviesušas 12 no 15 Eiropas Savienības valstīm. Uz eiro kā vispārēju maksāšanas līdzekli vēl nav pārgājušas Lielbritānija, Dānija un Zviedrija (2003. g.).

Eiro ir Eiropas Savienības vienota valūta, kas tika ieviesta 1999. gada 1. janvārī Eiropas monetārajā savienībā jeb tā sauktajās eiro zonas valstīs. Šajā laikā līdztekus nacionālajām valūtām bezskaidras naudas veidā sāka lietot arī eiro, bet no 2002. gada 1. janvāra visās šajās zemēs apgrozībā ir eiro naudaszīmes. Kopš 2002. gada 1. marta eiro ir vienīgais likumīgais maksāšanas līdzeklis eiro zonas valstīs. To iedzīvotāji savas nacionālās valūtas naudaszīmes varēs apmainīt centrālajās bankās un to filiālēs vēl ilgu laiku (10 gadus), bet dažās valstīs pat neierobežotu laiku.

Eiro valūtas oficiālais saīsinājums jeb valūtas kods ir EUR, bet grafiskais simbols – €.

1996. gadā Eiropas Monetārais institūts, Eiropas Centrālās bankas priekštecis, izsludināja konkursu eiro banknošu dizaina izstrādei. Konkursa devīze bija "Eiropas laikmeti un stili" un par tā uzvarētāju kļuva Austrijas Centrālās bankas mākslinieks Roberts Kalina.

Autors eiro banknotēs ir parādījis Eiropas kultūras vēstures septiņus raksturīgākos arhitektūras stilus – romāniku, gotiku, klasicismu, renesansi, baroku, rokoko un 20. gs. moderno metāla un stikla arhitektūru. Stilu atspoguļošanai mākslinieks izvēlējies trīs galvenos arhitektūras elementus – logus, vārtus un tiltus. Logi un tilti katras banknotes aversā simbolizē

Eiropas atvērtību, sadarbību. 12 ES zvaigžņu izvietojums simbolizē modernās Eiropas dinamismu un harmoniju. Šos dizaina elementus papildina reversā attēlotie tilti, kuri katrs pārstāv kādu no 7 arhitektūras stiliem. Tilti – tā ir komunikācija starp tautām Eiropas Savienībā un starp Eiropu un pārējām pasaules daļām.

5, 10, 20, 50, 100, 200 un 500 eiro banknotes ▼ ▶

Pie sliedzina – vienota Eiropas nauda

Eiro monētas

▲ **Austrijā** tika nolemts izvēlēties monētām 3 tēmas – ziedus, arhitektūru un ievērojamus cilvēkus. Uz 1 eiro monētas attēlots visu laiku visslavenākais austrietijs – Volfgangs Amadejs Mocarts. Uz 2 eiro monētas attēlots ievērojamās austriešu cīnītājas – pacifistes Bertas fon Zatleres portrets. Uz 50 centu monētas attēlotā Vīnes secijas ēka parāda Austrijas jūgendstila mantojumu. Belvedera pils uz 20 centu monētas reversa ir viena no Austrijas skaistākajām baroka stilā celtajām pilīm. Šajā pilī 1955. gadā tika parakstīts līgums par Austrijas suverenitātes atjaunošanu. Uz 10 centu monētas attēlotais Sv. Stefana doms ir viena no Vīnes gotiskās arhitektūras pērlēm. 5 centu monētā attēloti primulu ziedi, uz 2 centu monētas – Alpu kalnu simbols ēdelveiss, bet uz 1 centa monētas – genciānas zieds.

◀ **Beļģijas** eiro monētu reversā attēlots karalis Alberts II un viņa monogramma ar kroni zem 12 Eiropu simbolizējošām zvaigznēm. Beļģijas eiro monētu reversu dizaina autors ir Jans Alfons Keistermans.

▼ **Francijas** 1 un 2 eiro monētu reversā Joakima Žimīneza zīmētais koks simbolizē dzīvību, apkārt kokam – republikas moto “Brīvība, vienlīdzība, brālība”. 10, 20, 50 centu monētās atspoguļota sējēja tēma, to autors – Laurāns Žorlo. Uz 1, 2, 5 centu monētām attēlots jaunās, sievišķīgās, bet apņēmīgās Mariannas tēls. Dizaina autors – Parīzes Kaltuves gravieris Fabiens Kurtiads.

Lēmums par to, ka katrai eiro monētai būs kopējā jeb starptautiskā puse un nacionālā puse, tika pieņemts 1996. gadā. Ikvienu Eiropas Monetārās savienības valsts pati izvēlas dizainu monētas nacionālajai pusei. Konkursā par monētu starptautiskās puses (aversa) dizainu uzvarēja Beļģijas Karaliskās kaltuves mākslinieks Luks Luiks. Monētu aversa dizainā dažādos veidos attēlota ES karte, kurai fonu veido ES simbolizējošo zvaigžņu dažādie izkārtojumi. Trīs mazāko nominālu monētas (1, 2, 5 centi) parāda Eiropu pasaulē. 10, 20, 50 centi simbolizē ES kā tautu savienību. 1 un 2 eiro parāda Eiropu kā pasaules daļu bez robežām.

▲ **Grieķijas** monētu dizainu veidojis Georgijs Stamatopuloss, attēlojot uz 1 eiro monētas pūci, dieves Atēnas svēto putnu no 5. gs. pr. Kr. kaltās Atēnu tetradrahmas; uz 2 eiro monētas – fragments no 3. gs. pr. Kr. mozaikas Spartā, kas attēlo “Eiropas nolaupišanu”; uz 50 eirocentiem attēlots Eleverterijs Venizels (1864–1936), Grieķijas premjerministrs; uz 20 eirocentiem – Joanis Kapodistrija (1776–1831), Grieķijas atbrīvošanas cīņu no turku jūga vadonis; uz 10 eirocentiem – grieķu dzejnieka Rigasa Fereosa Konstandinosa (Veletinliss) (1757–1798) portrets; bet uz 5 eirocentiem – moderna tankkuģa attēls; uz 2 eirocentiem – korvete, Grieķijas atbrīvošanās cīņu laika kuģis; uz 1 eirocenta – Atēnu trirēma, lielākais jūras kara kuģis III gs. pr. Kr.

◀ **Īrijā** uz monētu aversa izvēlējās attēlot ķeltu arfu – tradicionālo Īrijas simbolu. “Eire” – tā gēlu valodā sauc Īriju.

◀ Uz visām **Luksemburgas** monētām attēlots Viņa Karaliskās Augstības lielhercoga Henrija profils. Dizaina autore Ivete Gastoēra-Klēra.

◀ **Nīderlandes** karaliste savu monētu reversam izvēlējusies karalienes Beatrikses stilizētu portretu. Dizaina autors – Bruno Ninabers van Eibens.

▲ **Itālija** savu eiro monētu nacionālajā pusē vēlējās redzēt savus mākslas pieminekļus. Uz 1 eiro monētas attēlots slavenais Leonardo da Vinči zīmējums, kurā parādītas cilvēka ķermeņa proporcijas, 2 eiro monētas reversā attēlots Rafaēla zīmētais Dantes Aligjēri portrets. 50 centu monētas reversā redzama skulptūra – imperators Marks Aurēlijs zirga mugurā. Uz 20 centu monētas reversa attēlota itāļu futuristu skolas vadošā pārstāvja Umberto Bočioni veidotā skulptūra, kas simbolizē “unikālas turpinājuma formas izplatījumā”. 10 centu monētas reversa dizainam izmantota Sandro Botičelli “Veneras dzimšana”. 5 centu monētas reversā – amfiteātris, kuru sāka būvēt imperatora Vespasiāna valdīšanas laikā m. ē. 75. gadā un atklāja m. ē. 80. gadā imperators Tits. Viduslaikos šo celtni tās grandiozo izmēru dēļ sāka dēvēt par Kolizeju. Uz 1 centa monētas attēlota *Castel de Monte*, netālu no Andriasa, celta 1240. gadā kā imperatora Frederika II rezidence Apūlijā. Uz 2 centu monētas redzams Alesandro Antonelli 1863. gadā projektētais *Mole Antonelliana* tornis Turīnā.

▲ **Portugāles** eiro monētām ir trīs dažādi reversa dizaini. Mākslinieks Vitorio Manuels Fernandess duš Santušs par iedvesmas avotu izmantojis vēsturiskus simbolus un karaļnama zīmogus. Uz 1 un 2 eiro monētām ES zvaigžņu ielokā izvietotas Portugāles pilis un ģerboņi. Reversa centrā – 1144. gada karaliskais zīmogs. 10, 20 un 50 centu monētu reversa centrā attēlots 1142. gada zīmogs, 1, 2, 5 centu monētu reversa centrā – Portugāles pirmais karaliskais zīmogs.

▲ **Spānijas** eiro monētu nacionālajai pusei izraudzīti trīs dažādi dizaini. 1 un 2 eiro monētu reversā attēlots Spānijas karaļa Karlosa I portrets, bet 10, 20, 50 centu monētu nacionālajā pusē redzams spāņu literatūras tēva – rakstnieka Migela de Servantesa portrets. Uz 1, 2, 5 centu monētu reversa attēlota Santjago de Kompostelas katedrāle. Tās celtniecība uzsākta 1667. gadā, bet pabeigta 18. gadsimtā.

▲ **Somijas** eiro monētu nacionālajai pusei izvēlēti sižeti, kas jau agrāk bijuši attēloti uz Somijas naudas zīmēm. Uz 2 eiro monētas reversa attēlots Somijas nacionālais augs – lāceņu mētras ar ogām un ziediem. Šī dizaina autors ir Raimo Heino. 1 eiro dizains ar diviem lidojošiem gulbjiem jau bijis izmantots monētā, ko izlaida, atzīmējot Somijas neatkarības 80 gadu jubileju. Tā autors – Pertti Markinens. 1, 2, 5, 10, 20, 50 centu monētām reversa pusei izraudzīts heraldikas elements – lauva, kurš gadiem ilgi ticis attēlots uz dažādām Somijas monētām.

▲ **Vācijas** eiro nacionālajai pusei izvēlēti trīs dažādi dizaini. Uz 1 un 2 eiro monētu nacionālās puses redzams Vācijas tradicionālais suverenitātes simbols – 12 ES zvaigžņu ieskaits ērglis. Dizainu izstrādāja Heincs un Sņežana Rusevi-Hoieri. 10, 20, 50 centu monētās attēloti Brandenburgas vārti – Vācijas sadalīšanas un apvienošanas simbols. Mākslinieks – Reinhards Heinsdorfs. Ozola zars uz 1, 2, 5 centu monētu reversa ir kā atmiņas par Vācijas nacionālo valūtu. Šī dizaina autors ir Rolfs Lederbogens.

Vārdnīca

al marco (latīņu val.) – monētu svara pārbaudes metode viduslaikos, kad nepārbūda aisevišķu monētu svaru, bet monētu kopuma atbilstību naudas kalšanas noteikumiem, piemēram, 1 svara mārkā = 270 feniņi.

aprēķina monēta (vācu val. *Rechnungsmünze*) – aprēķina lielums, kas neeksistē kā reāla monēta, bet kā ideāls lielums, lai atvieglotu aprēķinus.

ārtigs (vācu val. *Artig*, zviedru val. *Örtug*) – sudraba monēta Livonijā 14. gs. v.–15. gs. I cet. Agrajos viduslaikos Skandināvijā – naudas aprēķina vienība. Livonijā ārtigus kala Livonijas ordenis Tallinā un Tartu bīskaps. Svārs 1–1,2 g, Ø 18–20 mm. Livonijas ārtigi bija arī oficiālā monēta Pleskavā 1409.–1420. g. un Novgorodā 1410.–1420. g.

asignācija (franču val. *assignet* – papīra nauda, krievu val. *ассигнация*) – pirmā Krievijas papīrnauda no 1769. līdz 1843. g. Izlaida 100, 75, 50, 25 rbļ. asignācijas, tās bija nodrošinātas ar vara monētām. 1843. gadā asignācijas Krievijā nomainīja pret valsts kredīta biļetēm.

Augusts (latīņu val. *Augustus* – lielais, augstais) – 1) Senajā Romā imperatoru goda tituls, sākot ar Gaju Jūliju Cēzaru Oktaviānu no 27. g. pr. Kr.; 2) Vācu Nācijās Svētās Romas impērijas ķeizaru tituls, sākot ar Kārli Lielo (768.–814. g.).

averss (sais. – Av.) (latīņu val. *adversus* – priekšējais) – monētas priekšpuse, galvenā puse. Nosakot aversa pusi, galvenie kritēriji ir valsts gerbonis, valsts emblēma, feodāļa dzimtas gerbonis, monētu senjora simbols, ģerbonis.

banka (franču val. *banque*) – specializēts uzņēmums naudas, vērtspapīru norēķinu un kredīta operāciju veikšanai, kapitālu uzkrāšanas un aprites veicināšanai.

banknote (angļu val. *bank-note* – bankas zīme) – papīrnaudaszīme, kura ar valsts varas aktu pasludināta par likumīgu maksāšanas un apgrozības līdzekli:

- 1) klasiskās banknotes ir jebkurā brīdī apmaināmas pret zeltu vai sudrabu;
- 2) kredīta obligācijas kā daļējs maksāšanas līdzeklis;
- 3) valsts kredīta biļetes, kuras izlaiž valsts, un tās ir apmaināmas pret stieņu naudu;
- 4) parastā papīrnauda, kuru izlaiž valsts ar piespiedu kursu un kura nav apmaināma.

bankrots (itāļu val. *banca rotta* – salauzts, apgāzts solis) – juridiski (tiesas ceļā) atzīta kāda uzņēmuma maksātnespēja un tā darbības piespiedu izbeigšana.

bimetālisms (vācu val. *Doppelwährung*) – naudas sistēma, kas pamatojas uz divu cēlmetālu – zelta un sudraba – vienlaicību un likumīgu apgrozību.

brakteāts (latīņu val. *bracta* – plāns skārds) – grieķu monēta (4.–2. gs. pr. Kr.) no zelta skārda. 4.–6. gs. pr. Kr. Skandināvijā – zelta rota. No 1130. g. līdz 18. gs. ar pārtraukumiem sudraba vai vara monēta Vācijā, Polijā, Čehijā, Ungārijā, Skandināvijā, Livonijā.

bona (franču val. *bon* – talons, angļu val. *coupon*, latv. val. – *vērtzīme*) – 1) pagaidu papīrnaudaszīme vai metālnaudaszīme, ko apgrozībā laidusi vietējā vara, uzņēmums vai iestāde kā maiņas naudu; 2) īstermiņa saistību raksts, kuru izlaiž valsts kase un kurš dod tiesības tā turētājam saņemt noteiktā termiņā no zināmas personas vai iestādes kādu vērtību vai pakalpojumu.

bonistika (franču val. *bonistique*) – vēstures palīgdisciplīna (izveidojās 20. gadsimtā), kas pēti no apgrozības izņemto papīrnaudaszīmju un bonu vēsturi. Tā ir cieši saistīta ar numismātiku.

depozīts (latīņu val. *depositum*) – monētu depozīts ir naudas pārpalikums, kas tiek izņemts no apgrozības, rūpīgi iesaiņots un noglabāts brīcsmu gadījumā vai nebalstām dienām, kā arī uzkrājot. Tas ir savdabīgs naudas apgrozības momentuzņēmums, vienlaikus kāda vēstures posma hronika, ko visprecīzāk lasa numismāti. Izpētot monētu depozītu sastāvu, var noteikt naudas apgrozības līmeni un pastāvošo naudas sistēmu konkrētā teritorijā noteiktā vēstures posmā. Depozīts precīzi datē trauku, kurā monētas ir ievietotas, un pārējās piedevas bez monētām. Izšķir ekonomiskos, sakrālos jeb ziedojuma depozītus; ilga uzkrājuma un īsa uzkrājuma depozītus; depozītus ar ārvalstu monētām vai ar vietējām monētām vai jauktos.

ECU, ekijs (angļu val. *European Currency Unit*) – Rietumeiropas valstu norēķinu valūtas sistēma līdz eiro.

emisija (latīņu val. *emissio* – izlaišana) – naudaszīmju, vērtspapīru un kredīta dokumentu izlaišana apgrozībā. Naudaszīmju emisiju iedala 1) banknošu; 2) valsts kases zīmju; 3) valsts papīrnaudas emisijā.

jaunkalums (krievu val. *новодел*) – ar veciem oriģināliem spiedņiem izgatavota monēta kolekcionāru vajadzībām. Īpaši izplatīta parādība Krievijā 18.–19. gadsimtā.

kapeika (krievu val. *копейка по копьѣ*) – sudraba monēta Krievijā, kalta no stieples 1535.–1719. g., uz tās attēlots jātnieks uz zirga ar šķēpu (*копьѣ*) rokās. Cars Aleksejs Mihailovičs 1656.–1663. g. centās laist apgrozībā vara kapeikas, bet pasākums beidzās ar "vara dumpi". Vara kapeikas sāka kalt saskaņā ar Pētera I naudas reformu 1704. g. – 1 rbl. = 100 kapeikas. Tās ar pārtraukumiem un dažādiem attēliem kala līdz 1916. gadam. Padomju Savienībā 1924.–1926. g. kapeikas kala no vara, kopš 1926. g. – vara un cinka sakausējuma. Mūsdienās kapeika ir siknauda Krievijas Federācijā.

kerenka – Krievijas Pagaidu valdības 1917. g. izlaisto 20 un 40 rbļu nomināla kases zīmju neoficiāls nosaukums (pēc pēdējā ministru prezidenta Aleksandra Krenska [1881–1970] uzvārda).

klīpe (zviedru val. *Kliping*) – neapaļas, visbiežāk četrstūru, taisnstūra, sešstūru, pat astoņstūru formas monētas. Pirmās klīpes kaltas Zviedrijā 16. gs. sākumā un Polijā 16. gs. beigās. Atrastas arī Latvijā. Bieži klīpes kala kā nepieciešamības vai ārkārtējo apstākļu naudu, piemēram, Livonijas kara laikā.

legenda (latīņu val. *legenda*) – jebkurš uzraksts uz monētas (vārdi, saisinājumi, atsevišķi burti).

lote (vācu val. *Lot*) – 1) svara mērvienība līdz metriskās sistēmas ieviešanai. 1 lote = $\frac{1}{6}$ mārkas; 2) dārgmetāla (satura) daudzuma apzīmējuma vienība sakausējumā, parasti sudraba; 3) lotes raudzes sistēma. Tirs sudrabs = 16 lotes jeb 1000° raudze metāliskajā sistēmā. 12 lotes nozīmēja, ka 12 lotes – tirs sudrabs un 4 lotes – ligatūra.

marka – 1) kontramarka (vācu *Gegenstempel*): apaļas, ovālas, trīsstūra, daudzstūru formas zīme ar attēlotu gerboni, burtiem, skaitļiem u.c., ko izspīc uz monētām, lai atzīmētu monētas vērtības palielināšanu vai pazemināšanu vai noteiktu monētas likumību noteiktā teritorijā (piem., Ungārijas dukāts ar Rīgas kontramarku, jefimkas ar pazīmēm); 2) marka, bona vai žetons (vācu val. *Marke*, franču val. *meran*, angļu val. *tokens*, latīņu val. *tessera*): monētveida zīme, kuru lieto kā kvīti vai orderi, lai saņemtu maksu, dažādus pakalpojumus, aizvietotu naudu, – piemēram, spēļu markas, maīņas markas.

mārka – 1) naudas svara un naudas aprēķina vienība Eiropas valstīs 9.–19. gs. Mārkas sākotnēji gan pēc svara, gan pēc skaita bija vienlīdzīgas. Pamazām samazinot metāla raudzi, no sudraba mārkas (latīņu val. *marca agentis*) izkala daudz vairāk sliktas kvalitātes monētu, un naudas svara mārka pēc vērtības sāka atšķirties no naudas skaita aprēķina mārkas (vācu val. *Mark Schilling*, *Mark Pfennig*). 1 mārka = $\frac{2}{3}$ romiešu mārciņas = 4 vērdiņi = 16 lotes. No 11. gs. Rietumeiropā visvairāk izplatīta bija Ķelnes svara mārka (1 Ķ. s. m. = 231–234 g sudraba). Austrumbaltijā no 13. gs. lietoja Rīgas svara mārku (1 R. s. m. = 208 g sudrabs = 4 vērdiņi = 36 šiliņi); 2) naudas vienība. **monētpēda** (vācu val. *Münzfuß*) – ar likumdošanas aktu noteikts monētas svārs un dārgmetāla daudzums monētā.

monometālisms (grieķu val. *monos*) – naudas sistēma, kurā kā vispārējs ekvivalents ir viens dārgmetāls. No šī metāla kala arī apgrozības monētas. Monometālisms ir zelta vai sudraba. Viduslaikos Eiropā valdīja sudraba monometālisms. Zelta monometālisms attīstījās 17. gs. Anglijā. 19. gadsimta pēdējā trešdaļā zelta monometālisms valdīja gandrīz visās kapitālistiskajās valstīs. Tā klasiskā forma bija zelta standarts.

numismātika (latīņu val. *numisma*, grieķu val. *nomisma*) – vēstures palīgdzīme, kas pēti monētas, monētu depozītus. Vēsturiski pie numismātikas pieder arī faleristika (ordeņi, nozīmes u.c. apbalvojumi), bonistika (papīrnaudaszīmes), medaļu māksla. Numismātika ir cieši saistīta ar ekonomikas un mākslas vēsturi, mitoloģiju, heraldiku, paleogeogrāfiju, paleogrāfiju, sfragistiku. Numismātikas rašanās saistīta ar monētu (galvenokārt – antīko) kolekcionēšanu, kas sākās 14.–15. gs. Itālijā. Tajā laikā tā bija aristokrātijas, karaļu u.c. augstmaņu privilēģija. Lielākās kolekcijas veidojās karaļnamos. Mūsdienās tie ir Vīnes, Berlīnes, Drēzdenes, Luvras, Britu muzeja, Valsts Ermitāžas monētu kabineti jeb numismātikas nodaļas. Latvijā monētas sāka kolekcionēt 18. gadsimtā. Lielākā krātuve ir Latvijas Vēstures muzejā, tās vērtīgākā daļa ir Latvijas teritorijā atrastie vairāk nekā 172 depozīti ar 78 000 monētām.

portugāli – 10 dukātu vērtas zelta monētas, kuras pēc Portugāles karaļa Manuela I (1495.–1521. g.) monētu parauga kala dažādās Eiropas zemēs – Vācijā, Dānijā, Zviedrijā, Polijā, Livonijā. Pirmais portugālis Latvijas teritorijā izkalts 1525. gadā Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga laikā. Portugāli pamazām zaudēja maksāšanas līdzekļa nozīmi un tika izmantoti kā apbalvojuma vai dāvinājuma monētas. Portugāļa svāram vajadzēja būt aptuveni 34 gramī. Apgrozības funkcijas ieguva zelta 10 dukātu nomināla monētas.

raudze (latīņu val. *probo* – pārbaudu, novērtēju) – dārgmetāla daudzums kaušējuma, no kura kaļ monētas vai izgatavo juvelierizstrādājumus. Līdz 16. gs. vidum Vācijā, Nīderlandē, arī Livonijā raudzes mārkā = 16 lotēm. Ieviešot decimālo sistēmu, raudzi nosaka tūkstošdaļās. Absolūti tirs cēlmetāls = 1000° raudze.

retumpakāpe – R, RR, RRR (latīņu val. *rarus* – rets) katalogos (numismātikas un citos) lieto saisinātus retumpakāpes apzīmējumus: R – rets, RR – ļoti rets, RRR – unikāls vai *unicum* (ja zināms tikai viens eksemplārs).

reverss – saisinājums – Rv. – monētas aizmugures puse. Parasti paskaidrojošā, mazāk nozīmīgā puse.

SDR – (angļu val. *Special Drawing Rights* – speciālas aizņemšanās tiesības) – speciāli līdzekļi Starptautiskā valūtas fondā rīcībā, kurus to veidojošo valstu centrālās bankas izmanto savstarpējo norēķinu kārtīšanai.

zīmogots dālderis (krievu val. *сфимок с признаком*) – Rietumeiropas dālderis, kurus Krievijā 1655. gadā zīmogoja ar šo gadskaitli un kapeikas spiedni. Krievijā tolaik 1 dālderis = 64 kapeikas.

